

**UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA**

**SOCIOLOŠKI KONTEKST FORMIRANJA TIPOVA
LIČNOSTI**

MASTER TEZA

U Sarajevu, mart 2021. godina.

**UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA**

**SOCIOLOŠKI KONTEKST FORMIRANJA TIPOVA
LIČNOSTI**

MASTER TEZA

Kandidat:

Medina Koso

Indeks: 423/II

Mentor:

Doc. dr. Sarina Bakić

U Sarajevu, mart 2021. godina.

Sadržaj

I DIO: METODOLOŠKI OKVIR RADA	5
Predmet i obrazloženje teme	5
Hipotetički okvir	9
Glavna hipoteza.....	9
Pomoćna hipoteza	9
Metode i tehnike.....	9
II DIO: TEORIJSKO HISTORIJSKI OSVRT NA POJAM SOCIOLOGIJE I PITANJE LIČNOSTI	12
Ličnost i osnovni pojmovi i sociološke teorije.....	12
Mijenjanje pojma o sebi kroz historiju.....	12
Crte ličnosti i pitanje socijalizacije	15
Ličnost i najpoznatije sociološke teorije	17
Ličnost i konfliktne teorije	17
Ličnost i interakcionizam	18
Weberijanska perspektiva	19
Ličnost i liberalna perspektiva	20
Sociološki imperativ u potrazi za vezom između pojedinca i društva.....	21
Socijalni identitet ličnosti i njegovo razumijevanje	23
Ličnost i osnovni pojmovi socio--identitetske perspektive.....	26
Lični i socijalni identitet.....	26
Socijalizacija sa aspekta dijade, skupine i grupe.....	28
III DIO: SOCIOLOŠKI KONTEKST FORMIRANJA TIPOVA LIČNOSTI.....	30
Koncept ličnosti u sociologiji.....	30
Sociologija: humanistički i fenomenološki aspekti ličnosti	32
Humanistička teorija A.H. Maslowa	32
Samoaktualizacija	32
Čovjek – integrirano i stvaralačko biće.....	33
Ličnost i teorija o hijerarhiji motiva.....	33
Fenomenološka teorija C. R. Rogersa	36
Fenomenološki stav Rogersa.....	37
Struktura, procesi i dinamika ličnosti.....	37
Razvoj ličnosti.....	38
Prijetnje i obrane.....	39
Dezorganizacija ličnosti i patologija ličnosti	40
Sociološki aspekti depersonalizacije ličnosti	42
Sociološki aspekt teorije socijalnog identiteta	43
Socijalni identitet	44
Glavni motivi u izgradnji socijalne identifikacije	45
Socijalni identitet i međugrupne relacije.....	46

Višestruke kategorizacije i socijalni identitet.....	48
IV DIO: SOCIOLOŠKI ASPEKTI DETERMINIRANJA OSTALIH ASPEKTATA LIČNOSTI I KREIRANJE NACIONALNIH IDENTITETA.....	51
Izgradnja nacionalnih identiteta i bitak savremenog čovjeka.....	51
Sociologija, tradicija i nacija: utjecaj na ličnost.....	51
Evropska politika identiteta i sociološke crte ličnosti oblikovane ideologijom	53
Fenomenologija sociološkog identiteta u okrilju nacije i nacionlnog	54
ZAKLJUČAK.....	58
LITERATURA	61
Knjige.....	61
Internet izvori.....	68
POPISI.....	69
Slike	69
Tabele i grafikoni	69
Biografija kandidata	70
ZAHVALNICA.....	71

I DIO: METODOLOŠKI OKVIR RADA

Predmet i obrazloženje teme

Sociološki kontekst formiranja tipova ličnosti dosta je kompleksan i multidimenzionalan. Pretpostavljamo da ličnost nije nešto što se samo odnosi na fiziološki aspekt, živčani sustav, ili geni pojedinca. Posmatrano sa drugog aspekta, upravo suprotno, ličnost je pod utjecajem socijalnog konteksta koji itekako ima važan ako ne i najupečatljiviji uticaj. Stoga sub socijalni imputi, kulturološki kontekst kod odrastanja i odgoja determinira buduće crte ličnosti pojedinca i zajednice. U tom smislu možemo istaknuti mnoga zanimljiva zapažanja autora koja govore u pravcu sociološkog uticaja na oblikovanje ličnosti.

Sociološke teorije često naglašavaju važnost istraživanja ponašanja pojedinca i grupa u korelaciji sa socijalnom sredinom. Tako Freud donosi novu koncepciju čovjeka po kojoj je on nesvjesno biće koje ne može donositi racionalne i svjesne odluke, a isto tako ne može ni vladati sobom. Čovjek je dio realnosti te ga treba proučavati znanstvenim metodama jer se čovjek samo tako može shvatiti. Sredina uveliko oblikuje i utiče na formiranje ličnosti, dok je u isti mah „svaki čovjek individua koju pokreću iste univerzalne i zajedničke snage, ali na specifičan način. Tako je nastala psihodinamička teorija ličnosti, odnosno idiografička teorija orijentirana na individualne razlike. Freud svoju teoriju smatra znanstvenom te smatra kako jedino znanost treba utvrđivati istinu o čovjeku.“¹ Okolina djelimično formira svijest koja predstavlja najvišu razinu ličnosti i uključuje ono čega smo svjesni u određenom trenutku. Kombinacija socijalno uslovljenih ponašanja u konačnici oblikuje tip ličnosti a Freud svjesno naziva iskrivljenom slikom, to jest smatra kako svjesno predstavlja proces koji ubrzo nestaje u podsvjesnom i nesvjesnom.²

Socijalna dinamika potiče različite porive u pojedincu i grupi, pa je i tjeskoba kod recimo teoretičara psihoanalize tumačena na različite načine te je ona isprva bila vezana uz nemogućnost oslobađanja seksualne energije dok je kasnije tjeskoba funkcija ega. Tjeskobe upozoravaju na moguće prijetnje i opasnosti u okolini kako bi se pojedinac pripremio i reagirao na prigodan način.

---

¹ Fulgosi, A. (1997). Psihologija ličnosti, teorije i istraživanja. Zagreb: Školska knjiga

² Ibidem.

Socijalna uslovljenost, odnosno zahtjevi spram pojedinca koji određuje potrebe ili ih nameće, uslovljava buduće ponašanje u društvu. Određene teorije navode kako potrebe mogu biti unutarnje ili pod utjecajem okoline, ali da u oba slučaja potreba pokreće djelatnost organizma kako bi dovela do zadovoljenja ili smanjenja iste.³ Drugi teoretičari pak navode nekoliko funkcija ličnosti; smanjenje napetosti potrebe, generiranje napetosti, samoizražavanje, donošenje odluka, kontroliranje razine aspiracije te prilagođavanje socijalnim očekivanjima i normama.⁴

Socijalna struktura ili milje datog društva oblikuje ličnosti pojedinaca od djetinjstva. Stoga i dijete poticano ono je usmjereno prema cilju te stječe vrlinu svrhe. Djeca u toku igre uče koje se stvari koriste u koju svrhu. Svrha je shvaćena kao „hrabrost da se predoče i slijede vrijedni ciljevi, nesputana porazima infantilnih fantazija, krivicom i osjećajem straha od kazne“⁵

Sociološko- humanistička teorija A.H. Maslowa ide u drugom pravcu i govori da je svaka ličnost uslovljena odnosno oblikovana ostvarenim potrebama. Naime, Maslow je osnivač škole unutar humanističke psihologije. Humanistička psihologija smatra kako se čovjek konstantno mijenja i kako nikada nije isti. Zadatak čovjeka je samoaktualizacija njegovih ljudskih mogućnosti. Da bi taj zadatak ostvario, čovjek mora živjeti svojim autentičnim životom. Jedino takav život omogućava ljudsku egzistenciju. Da bi se došlo do samoaktualizacije potrebno je zadovoljiti određene potrebe i zbog toga je Maslowljeva teorija potreba osnovica njegove teorije ličnosti.⁶ Nadalje, Maslow naglašava individualni i društveni aspekt kreativnosti pri čemu se individualni očituje u tome da je kreativnija osoba ujedno i humanija i zdravija.⁷

Fenomenološka teorija C. R. Rogersa posebnu pažnju pridaje pojmu o sebi i iskustvima i doživljajima te naglašava potrebu da svaki čovjek funkcionira kao puno ljudsko biće. Čovjek je realistično, pouzdano i pozitivno biće s ciljem samoaktualizacije, a dobrota je osnova

---

³ Hall, C.S., Lindsay G. (1982). Teorije ličnosti. Beograd: Nolit

⁴ Larsen, R.J., Buss, D.M. (2008). Psihologija ličnosti. Jastrebarsko: Naklada Slap

⁵ Erikson, E.H. (2008). Identitet i životni ciklus. Beograd: Zavod za udžbenike, p. 13.

⁶ Fulgosi, A. (1997). Psihologija ličnosti, teorije i istraživanja. Zagreb: Školska knjiga

⁷ Radić, I. (09. rujna 2013). Uloga dječjeg vrtića u razvoju prosocijalnog i prevenciji agresivnog ponašanja kod djece rane i predškolske dobi. Preuzeto 20. rujna 2016. s <https://bib.irb.hr/prikazi-rad?&rad=642062>

ljudske prirode.⁸ Rogers napominje da se pojedinci zbog straha mogu ponašati okrutno. Sociolozi su razvili niz testova i metodologiju kako bi pratili razvoj ličnosti i njenu strukturu. Upravo projektivni testovi su jedna od češće korištenih tehnika u istraživanjima.⁹ Koriste se da bi izazvali individualne i slobodne odgovore ispitanika koje ispitivač može protumačiti, a svrha testa i tumačenje odgovora ne otkrivaju se ispitaniku. Često se testovi temelje na analizi dječjih crteža jer stručnjaci smatraju kako se kroz njih može mnogo otkriti o dječjoj ličnosti.¹⁰

Sociološki kontekst formiranja tipova ličnosti dio je habitusa koji je objasnio Bourdieu u svojoj teoriji. Naime, Bourdieu vidi društvenog aktera kao utjelovljeno, situirano i pozicionirano biće, neraskidivo isprepleteno s vlastitom individualnom prošlošću i društveno-kulturnim kontekstom. Definišući habitus, Bourdieu kaže da je on: "... društvo upisano u tijelo, u biološku individu...".¹¹ Prema tome, habitus je sintetički naziv za mnoštvo pojedinačnih iskustava koja su formirala određeni tip subjektivnosti. Habitus je utjelovljen u individualnom akteru, a osobe s identičnim iskustvom posjeduju identičan habitus i stoga u odgovarajućim okolnostima reaguju na identičan način: "Habitus je upravo taj unutrašnji zakon, *lex insita*, upisan u tijela identičnim povijestima..."¹² Prepoznatljiv motiv sociološke teorije Pierrea Bourdieua jest napuštanje anatomija društva, ali iste ne objašnjavaju složene pojave, već pojednostavljuju pitanja uslovljenosti ponašanja.

Bourdieuova kritika socioloških binarizama važna je u kontekstu ovoga rada zbog toga što je posrijedi primjena epistemičke reflektivnosti na konkretnim teorijskim problemima. Kao što to tvrde Bourdieu, Chamboredon i Passeron, tradicionalne sociološke teorije nisu ništa drugo nego konstruirano znanje o društvu, blisko spontanoj sociologiji, koje reflektivna sociologija treba napustiti kao neznanstveno.¹³ Operacionaliziranjem pojmovnih parova,

---

⁸ Ibidem.

⁹ Sambolek, A., Buljan Flander, G., Krmek, M. (29. studenog 2010). Analiza dječjih crteža ljudske figure i usporedba s roditeljskim procjenama dječjek ponašanja. *Napredak*, 151 (2), str. 291-311.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Bourdieu, Pierre (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹² Ibidem.

¹³ Bohman, James (1999). *Practical Reason and Cultural Constraint: Agency in Bourdieu's Theory of Practice*, u: Shusterman, Richard (ur.). *Bourdieu: A Critical Reader*. Oxford, Malden: Blackwell Publishers, str. 129-152.

Bourdieu nudi arhetipsku primjenu reflektivnosti, prvenstveno na primjeru vlastitog obrazovanja, a potom i na dominantnim teorijama, prevladavajućim problemima te metodološkim prijedporima njegova vremena.

Tipove ličnosti i njihove crte možemo u sociološkom smislu promatrati na više načina. Tako npr. kod Webera uviđamo da su njega prvenstveno zanimala pravilnosti i strukture djelovanja koje se pojavljuju u institucijama, organizacijama, klasama, grupama i koje je najbolje analizirati tipovima racionalnosti. Tipovi racionalnosti koji sadrže svjesne pravilnosti djelovanja služe da se premoste rasparčani dijelovi stvarnosti.¹⁴ Posmatrajući Weberov doprinos u području kojim se bavi naš rad možemo istaknuti kako i na koji način odgonetnuti uzroke modela ponašanja u grupi polazeći od subjektivnog značenja? Odgovor je u idealno-tipskim modelima. Weber se bazirao na proučavanje subjektivnog značenja ljudi u određenim grupama - to je identifikacija regularnosti društvenog djelovanja. Radi se o djelovanju koje se ponovilo u neznatno mnogo puta od strane većeg broja pojedinaca namjerno ili spontano što pretpostavlja da je subjektivno značenje tog djelovanja tipično mišljeno isto. Ovo su ništa drugo do tipični načini djelovanja.¹⁵ Sa druge strane Antony Giddens u „Posljedice modernosti,“ izlaže „pozitivnu kritiku“ „interpretativnih sociologija“ u smislu konstruktivne kritike radova koji se bave smislenim djelovanjem.¹⁶

U master radu ćemo razmatrati različite teorijske doprinose razvoju ličnosti, odnosno sociološkom aspektu. U tom smislu postoje različite teorije, pristupi i cijela metodologija koja se bavi promatranjem pojedinca i njegovog ponašanja.

---

¹⁴ On je uvidio i usporedio četiri tipa racionalnosti: praktičnu, teorijsku, supstantivnu i formalnu racionalnost. dgonetnuo je da procesi racionalizacije imaju svoje uporište u vrijednostima i kao dugoročni procesi ostavljaju velike posljedice na ljude modernog doba.

¹⁵ Weber, M. (1999) Vlast i politika, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

¹⁶ Giddens, A., (1998) Posljedice modernosti, Beograd, Filip Višnjić.

Hipotetički okvir

Glavna hipoteza

1. H1. Socijalna struktura ili milje datog društva oblikuje ličnosti pojedinaca od djetinjstva, a što je glavna determinirajuća vrijednost u formiranju tipova ličnosti

Pomoćna hipoteza

- ✚ Ph.1. Sociološki kontekst formiranja tipova ličnosti je kompleksan i potrebno je tražiti odgovor multidisciplinarnim pristupom, a ne pojedinačno kroz prizmu određene naučne grane.
- ✚ Ph.2. Postoje različite teorije, pristupi i cijela metodologija koja se bavi promatranjem pojedinca i njegovog ponašanja, ali niti jedna ne daje potpuno objašnjenje sociološkog konteksta formiranja tipova ličnosti.

Metode i tehnike

U toku istraživanja i zaključivanja pri izradi ovog magistarskog rada bit će korištene različite naučne metode od kojih su navedene osnovne: Statistička metoda će biti korištena za provođenje cjelokupne statističke analize u radu, primjenu i analizu statističkih metoda i modela, grafičko i tabelarno predstavljanje podataka, rezultata i izvođenje zaključaka, te tumačenje rezultata statističke analize i drugo. Pored navedenog, tokom pisanja rada proučavala se različita znanstvena i stručna literatura te su se koristili odgovarajući sekundarni izvori podataka. Također, korištene su različite statističke metode. Korištena je induktivna metoda kojom se analizom pojedinačnih činjenica i zapažanja konkretnih slučajeva dolazi do zaključka o općem sudu i do općih zaključaka, te deduktivna metoda kojom se na temelju poznavanja općih znanja donose pojedinačni zaključci i spoznaje. Uz pomoć metode analize koja podrazumijeva znanstveno istraživanje raščlanjenjeni su složeni pojmovi, sudovi i zaključci, na njihove jednostavnije sastavne dijelove i elemente. Korištenjem metode sinteze postiže se suprotno od metode analize, dakle pomoću

jednostavnijih sudova se dolazi do složenijih zaključaka. Korištena je i metoda komparacije, te metoda dokazivanja kojom se utvrđuje istinitost pojedinih spoznaja. U radu je korišteno grafičko i tabletarno prikazivanje podataka.

Stoga, u znanstvenom istraživanju, formulaciji i prezentaciji rezultata istraživanja u master tezi koristit će se odgovarajuće kombinacije brojnih **općih znanstvenih metoda**, kao što su:

- (a) analitičko- sintetička metoda primjenjivat će se u svim fazama istraživanja.
- (b) statistička metoda bit će korištena uz ograničenja uvjetovana istraživanjem isključivo kvantitativnih sadržaja. Primjenom ove metode kvantificirat će se saznanja o prostornim, vremenskim angažiranjima vezanim za rezultate koje posmatramo, u našem slučaju sociološki kontekst formiranja tipova ličnosti. Također, primjena ove metode bit će u kvantitativnoj obradi podataka, dobijenih eventualnom anketom, ali i sagledavanja drugih pokazatelja uticaj formiranja ličnosti i drugih determinirajućih vrijednosti po društvo. Sporedna primjena statističke metode bila bi u obradi podataka dobijenih analizom sadržaja;
- (c) komparativnom metodom bit će sagledani različiti pristupi u razmatranju navedene problematike i vršit će se međusobno uspoređivanje formalnih i sadržajnih svojstava, sličnosti i razlike, prednosti i nedostaci u radu kako određenih policy makersa, tako i drugih subjekata prilikom sistemske društvene degradacije.
- (d) Metoda dedukcije koristit će se prije svega kako bi se na osnovu općih znanja o upravljanju i principima mogli dovesti zaključci vezani za temu istraživanja i pokazatelja u BiH. Ova metoda se može koristiti i za provjeravanje hipoteza tako da nam u ovom slučaju može biti bitna.

Posebne metode koje će se koristiti u ovom istraživanju su:

- (a) Metoda studije slučaja
- (b) Analiza
- (c) Sinteza

(d) Klasifikacija kao znanstvena metoda bit će korištena tokom sređivanja i obrade podataka i izrade saopćenja radi definiranja i sistematizacije svih pojmova. Povratnom spregom nakon istraživanja primjenom ove metode moguća je provjera operacionalnog određenja predmeta istraživanja i svake pojedinačne hipoteze;

(e) Generalizacija, kao znanstvena metoda, bit će korištena kako bi se formirao opći stav o doprinosu koji određene teorije daju na polju istraživanja, a sprovođenjem određenih djelovanja koje imaju utjecaj i daju određen sociološki kontekst formiranja tipova ličnosti;

Znanstvena građa koja će se koristiti pri izradi master teze temeljit će se, prije svega, na:

- ✚ primarnim podacima dobijenim kroz provedene neposredne istraživačke aktivnosti (empirijski aspekt istraživanja) putem studija slučaja i ankete po potrebi;
- ✚ relevantnoj naučnoj literaturi (teorijski aspekt istraživanja) i
- ✚ sekundarnoj literaturi iz brojnih izvješća, novinskih natpisa, kako iz Bosne i Hercegovine, tako i iz inozemstva.

II DIO: TEORIJSKO HISTORIJSKI OSVRT NA POJAM SOCIOLOGIJE I PITANJE LIČNOSTI

Ličnost i osnovni pojmovi i sociološke teorije

Čovjek, za razliku od drugih životinjskih vrsta, nema urođene instinkte koji vode do tipiziranih načina ponašanja. Samo čovjek stvara kulturu, koja se prenosi s generacije na generaciju. Čovjek je kao vrsta oslonjen na naučeno ponašanje koje se prenosi simboličkom aktivnošću tj. svjesnim ili nesvjesnim poučavanjem. Ona je nacrt života članova nekoga društva. Vlastita se kultura često prihvaća automatski, dok se druge procjenjuju pomoću standarda vlastite kulture, što se obično naziva etnocentrizam. Ontogenetski¹⁷ promatrano, ljudsko je biće na početku života vrlo bespomoćno za samostalan život, a dugo razdoblje tjelesnog sazrijevanja čini ga prijemljivim za učenje i usvajanje novih obrazaca ponašanja. Suprotan stav, prema kojemu kulture možemo procjenjivati samo pomoću njihovih unutarnjih standarda, odnosno da kulture nije moguće rangirati u vrijednosnom smislu, naziva se kulturalni relativizam.

Mijenjanje pojma o sebi kroz historiju

Ako prihvatimo da pojam o sebi predstavlja koncept koji u izvjesnoj mjeri ima veze sa socijalnom stvarnošću, onda je logično da razumijevanje identiteta i samopoimanja nije uvijek bilo isto. Da li su ljudi oduvijek i u svim društvenim kontekstima sebe poimali na isti način? Da li su identitet i individualnost shvatani na sličan način od strane pojedinca i društva u kome živi? Iako je jasno da su se pitanjima ličnosti bavili laici i filozofi od antičkih vremena, shvatanje identiteta je bilo drugačije nekada u odnosu na moderno doba.

Samoodređenje (tj. definisanje sebe) zasniva se na vanjskim kriterijumima morala, časti, reputacije, statusa i naslijeđa. Na tom tragu Roy Baumeister (Baumeister, 1987), u svom preglednom članku o razumijevanju ličnosti, samopoimanja i identiteta, razmatra istorijski

---

¹⁷ Ontogeneza, individualni razvoj životinjskoga ili biljnoga organizma od početka embrionalnoga života do pune zrelosti. Ontogeneza se odnosi na povijest, tj. život organizma, za razliku od **filogeneze**, koja je proces evolucije određene biosistematske kategorije organizama. Kada je riječ o evoluciji vrsta, u praksi se često govori o "razvoju" osobina, svojstava ili karakteristika. Takvo shvaćanje, međutim, može voditi u zabludu. Naime, dok se individua somatski i sveukupno razvija, dotle vrsta evoluiru u genetičkoj strukturi pripadajuće populacije ili sistema populacija.

razvoj ovih pojmova u zapadnim društvima kroz analizu četiri problema: kako se identitet aktivno kreira od strane pojedinca, kakva je priroda odnosa između pojedinca i društva, kako pojedinac shvata svoj potencijal i ostvaruje ga, te kako i koliko dobro osoba poznaje sebe. Autor na izvjestan način posmatra razvoj zapadnoevropskog razvoja individualističkog života, te analizu započinje od kasnog srednjeg vijeka. Pojam o sebi u periodu 11.---15. vijeka je karakterisalo neproblematično viđenje sebe i života kao uklopljenog u jedinstvo sa jasno definisanim društvenim sistemom. Ispunjenje se realizuje kao hrišćansko spasenje u raju, a potencijalno i javnim priznanjem zasluga. Priroda veza između osobe i društva je nepromjenjiva i stabilna, tj. zasniva se prvenstveno na društvenom poretku, pri čemu je Ja najčešće Javno Ja.

Usljed mobilnosti stanovništva zbog industrijalizacije i povećanja gradske populacije, u samoodređenju počinju da slabe porodične veze, a pojavljuju se koncepti ličnog razvoja i promjene. Naime, stvari se mijenjaju u periodu ranog modernizma, u kontekstu intenzivnijeg industrijskog razvoja (16.---18.v.). U ovom periodu se začinje razvoj individualnosti, shvatanja sebe i svog unutrašnjeg Ja. Kao i u periodu kasnog srednjeg vijeka, ispunjenje se može dostići kroz hrišćansko spasenje, ali pojavljuje se i koncept ličnog ispunjenja putem kreativnosti. Odnos pojedinca i društva počinje da bude nestabilan, prvenstveno kao posljedica društvene mobilnosti, a pojavljuje se i koncept separacije ličnog od javnog života, odnosno javlja se izvjesna privatnost.

Za period romantizma (kasni 18.v. --- rani 19.v.) pojam o sebi se formuliše kroz potrebu da se spozna svoja sudbina i da se ispuni kao oblik dužnosti. Samoodređenje se kreće pravcu shvatanja da pojedinac postoji i van socijalnih uloga, odnosno začinje se shvatanje ličnosti kao identiteta. Ispunjenje u ovom periodu pokazuje odlike sekularnosti, a dolazi kroz kreativnost ili strasnu ("romantičnu") ljubav. Odnos pojedinca sa društvom je buran i karakteriše ga borba za individualnu slobodu: osoba je nerazdvojiva od društva, ali može da mijenja uloge.

Za viktorijanski period (srednji i kasni 19. v.) karakteristično je potiskivanje i hipokrizija u formiranju pojma o sebi, a samospoznaja je moguća samo nevoljnim putem (npr. putem hipnoze). Samoodređenje je u velikoj mjeri definisano kroz izraženi individualizam, a pojavljuje se i koncept adolescentske krize u samoodređenju. Ispunjenje se dostiže individualno (nevezano za društvo), a najčešće se kao vrijednost visoko postavlja privatni porodični život. Individua i društvo mirno paralelno koegzistiraju, ali postoje i težnje da se društvo promijeni (npr. utopizam).

Za period ranog 20. vijeka karakteristično je smanjenje davanja značaja pojmu o sebi, odnosno freudijanskom shvatanju o nemogućnosti potpune samospoznaje. Samoodređenje se odvija kroz socioekonomski status, socijalne vještine, a javlja se i koncept egzistencijalne krize i autentičnosti osobe. Društvo koči ispunjenje, kroz otuđenje čovjeka od društva i kroz mehanizaciju posla, a emocionalno ispunjenje dešava u porodici. Odnos individue i društva je neprijateljski, kritičan i otuđen.

U periodu nakon 2. svjetskog rata pojavljuje se uvjerenje o jedinstvenosti osobe, a visoko se vrednuje samoistraživanje. Samoodređenje se odvija putem koncepta personalnosti i socioekonomskog statusa. Ispunjenje se doživljava kroz potragu za slavom, a popularizuju se i koncepti potrage za sredstvima i putevima samoaktualizacije. Individua se prilagođava novim socijalnim realnostima koje se formiraju nakon završetka rata i kasnije.

Po Baumeisteru, četiri ključna društvena pokreta su dovela do shvatanja identiteta i samopoimanja kakve ih imamo danas: sekularizacija, tj. shvatanje da sebe možemo ostvariti ne samo kroz nebesko spasenje, već i ličnim nastojanjima u ovom životu; industrijalizacija, koja je omogućila da se osoba u potrazi za poslom kreće i na taj način nije bila nepovratno zaključana u društvenoj strukturi poput proširene porodice; prosvjetiteljstvo, tokom koga su ljudi shvatili da svoje živote i društva mogu organizovati na druge načine, a ne samo u opresivnim i rigidnim društvima; psihoanaliza, koja je donijela shvatanje da je ljudska psiha kompleksna i duboko zaronjena u nesvjesno.

Ono što je posebno zanimljivo u slučaju ove istorijske analize nalazi se u činjenici da se osoba i psiha postavljaju u društveno --istorijski kontekst. Drugim riječima, samoodređenje i samospoznaja osobe, njeni identiteti i načini spoznaje od strane drugih povezuju se sa društvenim kretanjima. Na ovaj način se ličnost i njeni fenomeni posmatraju kao sociopsihološki konstrukti, a ne kao nepromjenjive biološke činjenice, identične tokom historije i kroz različite kulturalne kontekste, karakteristično za klasične teorije ličnosti. Na ovaj način zalazimo u problem objašnjavanja ličnosti, identiteta i sociopsiholoških fenomena na neredukcionističke načine, što će biti u razmatrano u sljedećim poglavljima.

Crte ličnosti i pitanje socijalizacije

Društvene se norme provode nagradama i kaznama, no cilj je svakoga društva da članovi društva pojedine norme smatraju objektivno ispravnim i opravdanim (legitimnim). Proces prenošenja društvenih vrijednosti i normi obično se naziva *socijalizacija* koja, u širem smislu, obuhvaća i učenje cjelokupne kulture nekoga društva¹⁸ i poznat također i kao *akulturacija* ili *enkulturacija*.

Socijalizacija se obično dijeli na:

- a) *primarnu socijalizaciju*, događa se unutar porodice i tokom nje pojedinac uči osnovne društvene vrijednosti i norme;
- b) *sekundarnu socijalizaciju*, predstavlja 'nadogradnju' tokom djetinjstva i mladosti onoga što je pojedinac naučio u obitelji, a osnovni su prenositelji ili agensi sekundarne socijalizacije vršnjačke skupine, škola i mediji;
- c) *tercijarnu socijalizaciju*, događa se tokom odrasle dobi, a osnovni su agensi profesionalna udruženja. Kako je rečeno, socijalizacijom se na nove generacije prenose društvene vrijednosti i norme¹⁹: iz jedne vrijednosti proizlazi više društvenih normi.

To će se obično dogoditi ako je pojedinac socijalizacijom usvojio određene društvene vrijednosti i ako vjeruje da navedene norme logički proizlaze iz društvenih vrijednosti. Kao članovi društva ljudi zauzimaju određene položaje, koje nazivamo statusima, a uz te položaje vezuju se skupine društvenih normi, koje nazivamo društvenim ulogama.

Podjela društva na slojeve (stratuse) koji imaju nejednak pristup poželjnim društvenim resursima naziva se društvena stratifikacija. Podjela na društvene slojeve najčešće se vrši na temelju kriterija dohotka, zanimanja i stupnja obrazovanja, a kompozitni indikator utemeljen na kombinaciji ovih varijabli naziva se socioekonomski status (SES).

Kretanje između ovako definiranih društvenih slojeva naziva se socijalna pokretljivost (mobilnost), a ona može biti:

---

¹⁸ Kao što su umjetnosti ili znanstvenih dostignuća.

¹⁹ Norme predstavljaju smjernice za ponašanje u konkretnim situacijama, a vrijednosti općenito ukazivanje na to što je dobro ili loše. Haralambos, 2002:4-5.

1. **Međugeneracijska (pokretljivost):** odnosi na povezanost socijalnog sloja roditelja i djece, a visoka je ako ova povezanost ne postoji. Drugačije rečeno, društvo je uzlazno pokretljivo u međugeneracijskom smislu ako društveni položaj roditelja u značajnijoj mjeri ne određuje društveni položaj djece. Unutargeneracijska se pokretljivost odnosi na promjenu društvenog sloja tijekom života jednog pojedinca.
2. **Unutargeneracijska (pokretljivost):** koja, kao i međugeneracijska, govori o jednakosti mogućnosti koja postoji u nekome društvu. Međutim, socijalna pokretljivost povezana je i s promjenom društvene strukture. Imamo apsolutnu i relativnu pokretljivost.
3. **Apsolutna:** odnosi na ukupnu količinu kretanja između slojeva, a relativna na odnos između šansi za zauzimanje visokih društvenih položaja kada su u pitanju različiti društveni slojevi.

Društva se, prema razvojnem stupnju, mogu podijeliti na:

1. **predmoderna**, koja se mogu dalje dijeliti na lovačka i sakupljačka društva, stočarska i agrarna društva i neindustrijske civilizacije;
2. **predindustrijske civilizacije**, koje nastaju kada se agrarna i stočarska društva razvojem pisma i političke vlasti transformiraju u još veća i složenija društva;
3. **moderna**, obilježava nekoliko ključnih stvari: industrijalizacija, kapitalizam, urbanizaciju i liberalnu demokratiju;
4. **postmoderna**, koja - u tehnološkom smislu predstavljaju kontinuitet modernosti, no donose niz promjena na vrijednosnom i kulturnom planu.

U *ekonomskom smislu*, postmoderna su društva postindustrijska tj. u njima industrija zauzima manji dio stvorene vrijednosti, dok veći dio otpada na usluge, znanje i informacije. Svaka znanost sadrži jednu ili više paradigmi tj. određene epistemološke i metodološke pretpostavke (pristupe) koje služe kao početna tačka za bavljenje znanošću.

Ličnost i najpoznatije sociološke teorije

Naime, funkcionalisti pretpostavljaju da kao što pojedini organi sa svojim funkcijama održavaju organizam na životu, tako i pojedini društveni podsustavi (institucije) održavaju društvo. Funkcionalizam, čiji je osnivač Emile Durkheim.²⁰ On polazi iz stanovišta da postoji analogija između društva i bioloških organizma u načinu njihovog funkcioniranja. Dodatna je pretpostavka funkcionalizma da svi dijelovi društva funkcioniraju skladno kako bi održali samo društvo. Npr. to pretpostavlja usklađenost političkog, ekonomskog, obrazovnog i ostalih podsustava koji funkcioniraju po zajedničkim načelima i vrijednostima, tzv. vrijednosnom konsenzusu. Na individualnoj razini to također znači da svi pojedinci unutar istoga društva dijele zajedničke vrijednosti tj. da je vrijednosni konsenzus funkcionalan.

Ličnost i konfliktne teorije

Društveni konflikt oko vrijednih resursa (novca, ugleda, moći) dovodi do društvene promjene. Pretpostavljaju da pojedine društvene skupine imaju fundamentalno različite interese tj. da je društveni konflikt permanentno stanje stvari. Spomenimo samo *marksizam*, koji pretpostavlja da ljudi moraju stvoriti materijalne pretpostavke za život i da su te materijalne pretpostavke – ekonomska baza – najvažnije za tumačenje ostalih društvenih procesa (nadgradnje). Određena tehnološka razina koja u društvu postoji tj. proizvodne snage obično se podudaraju s određenim proizvodnim odnosima.

Do društvenog razvoja dođe kada proizvodni odnosi postanu kočnica razvoja proizvodnih snaga (feudalizam). Prema *marksistima* društvena će se proturječja razriješiti u socijalističkom (komunističkom) društvu budući da će u njemu kolektivna narav proizvodnje biti dopunjena zajedničkim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju. Prema marksistima, vladajuće klase društveni konflikt maskiraju ideologijom koja opravdava postojeće stanje stvari i predstavlja kao kao neizbježno i prirodno.

---

²⁰ Haralambos, 2002:9-16.

Ličnost i interakcionizam

Osnovna je pretpostavka interakcionizma da se moraju istraživati značenja koja svojim postupcima pridaju pojedinci tj. da se njihovo ponašanje ne može razumjeti „izvana,. Bavi se - za razliku od funkcionalizma i marksizma, kao teorija konflikta, koji su najpoznatije makroteorije (makrosociologije) - neposrednim interakcijama među ljudima tj. predstavlja mikrosociološku paradigmu. Vrlo važan učinak na ponašanje pojedinca ima njegovo samopoimanje, koje je pod utjecajem mišljenja i reakcija drugih ljudi, što se obično označava pojmom „*zrcalnoga jastva*,.

Možemo istaknuti kako sve tri spomenute sociološke paradigme imaju u podlozi različite poglede na ljudsko ponašanja. Naime, funkcionalistička i, djelomično, marksistička paradigma su pozitivističke tj. smatraju da se ljudsko ponašanje može proučavati na isti načini i istim metodama kao i ne živa materija (kvantitativna metodologija, statistika). Dok, s druge strane interakcionizam zauzima perspektivu društvene akcije tj. vjeruje da je i moguće i potrebno razumjeti značenja koja svojim postupcima pridaje pojedinac ili fenomenološku perspektivu po kojoj postoje individualna značenja, ali ne postoje objektivna značenja društvene akcije. Stoga se interakcionizam uglavnom služi kvalitativnom metodologijom²¹.

U kreiranju ličnosti kod sociologije obrazovanja zasigurno najinteresniji su:

1. Weberijanska perspektiva
2. Liberalna perspektiva

---

²¹ Intervju, promatranje, analiza sadržaja i sl.

Weberijanska perspektiva

Ta teorija polazi od Weberove²² trodimenzionalne teorije stratifikacije.²³ Smatra da obrazovanje služi trima ciljevima²⁴:

1. Potvrđivanje statusne pripadnosti, čije se obrazovanje uglavnom sastojalo od ritualnog potvrđivanja pripadnosti staležima (statusnim grupama) te usvajanja vrijednosti i životnih stilova koji pojedinu stalešku grupu odvajaju od drugih takvih grupa.
2. Sticanje praktičnog znanja, potrebnog za gospodarski život sve do nastanka industrijskog društva odvijalo se uglavnom na neformalni način tj. nije bilo potvrđivano posebnim obrazovnim certifikatima (diplomama).
3. Politička dominacija (birokracija – državni aparat), ostvarivao se kroz izgradnju birokratskog aparata kojim se vladalo državom, a koji je bio ustrojen kroz niz stupnjeva i rangova.

U razdoblju nastanka nacija-država stvaraju se sustavi masovnog i obveznog obrazovanja, koji postaju neodvojivi od nacionalnih ciljeva, poput nacionalnog jedinstva, stvaranja ekonomski produktivne populacije, stvaranja učinkovite državne administracije i sl. Ovi rangovi imali su za cilj motiviranje birokrata za napredak unutar hijerarhije i vezivanje vlastite budućnosti i karijere uz položaj unutar državnog aparata²⁵. Do uspostave nekog oblika državnog obrazovanja dolazi tek političkim osnaživanjem nižih slojeva, koje stvara potrebu stvaranja politički obrazovanih građana koji prihvaćaju temeljne norme ponašanja unutar demokratske politike.

Postojanje nacionalne crkve državi je omogućilo organiziranje obveznog obrazovanja i uključivanje širih slojeva populacije u njega. Uvođenje obveznog obrazovanja nije ovisilo samo o potrebama stvaranja nacionalnog jedinstva i nacionalne mobilizacije u kriznim trenucima, nego i o mogućnosti države da organizira sustava obrazovanja u kontekstu društvenih konflikata i postojanja otpora odstrane nekih društvenih slojeva. U slučaju

---

²² Weber je smatrao da se društvena stratifikacija (slojevitost), može podijeliti na tri dimenzije koje se međusobno mogu manje ili više poklapati, te koja stvara tri osnovne stratifikacijske jedinice: klasa (ekonomska moć), stalež (prestiz) i stranka (politička moć).

²³ Čije je najznačajniji suvremeni predstavnik Randall Collins (1941) američki je sociolog, konvencionalno klasificiran među teoretičare konflikta. Smatra se jednim od najvećih stručnjaka ove društvene znanosti naše doba. Predaje sociologiju na Sveučilištu u Pennsylvaniji.

²⁴ Collins, R., *Weberian Sociological Theory*, Cambridge University Press, 1986: 37-38.

²⁵ Collins, 1986: 46.

nepostojanja nacionalne crkve i visoke razine društvenih konflikata, država dugo nije uspjela organizirati obvezno obrazovanje.

Postojanje društvenih konflikata može objasniti i relativno iznenađujući podatak koji govori da je stupanj urbanizacije, kako mjera razvijenosti zemlje, negativno povezan s uvođenjem obveznog obrazovanja²⁶. Društveni su se konflikti obično odnosili na sukob između liberala i konzervativaca (crkve) ili sukob između građanske i radničke klase.

U slučaju kada nije bilo jake nacionalne crkve, a nisu postojali ni jasno profilirani interesi posebnih društvenih slojeva za uvođenjem vlastitih škola država, nakon uvođenja obveznog obrazovanja, dugo nije uspijevala u sustavu obrazovanja uključiti široke slojeve populacije, u obliku organiziranog obrazovanja. Stoga, urbanizacija je, naime, označavala i postojanje jakih klasnih interesa, a time i poteškoće koje je država imala u nametanju obveznog obrazovanja tim klasama.

Drugачije rečeno, obrazovanje je postalo obvezno, ali nije postalo masovno jer zakoni nisu uspješno provedeni i, posljedično, nisu davali očekivane rezultate.

Ličnost i liberalna perspektiva

Naime, prema Illichu, škole ne razvijaju individualizam, maštu i kreativnost, a nisu osobito dobre ni u podučavanju vještina koje su korisne za svakodnevni život, skriveni nastavni program (hidden curriculum) od učenika stvara poslušne i konformističke pojedince budući da škola ima moć izdavanja obrazovnih certifikata. U vezi sociologije obrazovanja,²⁷ obuhvaća sve one ideje i teorije koje smatraju da je cilj obrazovanja razvijanje pojedinca i njegovih potencijala.

Na taj se način diploma miješa sa znanjem, a pasivno prihvaćanje činjenica s istinskim učenjem. Odgajanje pasivnog konzumenta znanja, prema Illichu, vodi do nastanka pasivnog konzumenta roba i usluga u odrasloj dobi. Illich je kritičar konzumerizma i smatra da se

---

²⁶ Soysal i Strang, 1989:284-285.

²⁷ Najznačajniji predstavnik ovoga pristupa Ivan Illich koji u knjizi *Dolje škole (Deschooling Society, 1973.)* predlaže ukidanje škola budući da formalno, institucionalizirano obrazovanje šteti razvoju pojedinca.

represivni društveni odnosi i potčinjenost maskiraju širokom dostupnošću roba i usluga i potrošnjom²⁸.

Sociološki imperativ u potrazi za vezom između pojedinca i društva

Načini i mehanizmi tumačenja sociopsiholoških pojava dugo su se odvijali na dva paralelna nivoa koji su egzistirali nezavisno jedan od drugog: individualni i kolektivni. Kroz relativno kratku istoriju razvoja socijalne psihologije, mogli smo pratiti kako se istraživačke i teorijske paradigme sukobljavaju i mire. Kao što se može pretpostaviti, psiholozi su naginjali individualnim, a sociolozi i filozofi kolektivnim objašnjenjima, ali ono što je nedostajalo bilo je vezivno tkivo koje povezuje ove ravni objašnjenja.

Konceptualnim različitostima kolektivnih i individualnih fenomena se bavio francuski sociolog Emil Durkheim kroz analizu odnosa između pojedinca i društva (Durkheim, 1898, prema Abrams & Hogg, 2004). On je smatrao da su kolektivni fenomeni prvenstveno povezani sa socijalnim silama i da na taj način prevazilaze individualne tendencije. Ovu ideju nalazimo i u radovima najranijih psihologa, poput Wundta (1916) koji se pored eksperimentalne bavio i "kolektivnom" psihologijom. On opisuje svoju *Volkerpsychologie*²⁹ kao oblast koja se bavi oblicima kolektivne svijesti (jezik, religija, mitovi i običaji) koje se ne mogu svesti na zbir, niti objasniti u terminima individualne psihologije. Slične ideje o prirodi društvenih pojava možemo naći i u radovima Le Bona (1896) i Freuda (1922), koji opisuju gomilu i grupnu svijesti kao primitivne i nekontrolabilne oblike društvenog života. Tako, po Farru (1996) dolazimo do situacije da paralelno postoje dvije socijalne psihologije. Jedna koja bi se više oslanja na sociološke teorije i rijetko za jedinicu objašnjenja uzima psihološke procese. S druge strane, pojava biheviorizma je donijela paradigmu po kojoj se psihologija bavi samo uočljivim pojavama tj. ponašanjima, sa stanovišta racionalnog i naučnog istraživanja (Watson, 1919; Allport, 1924). Floyd Allport, inače brat drugog poznatog socijalnog psihologa --- Gordona Allporta, je posebno naglašavao ovu distinkciju između psihološkog i sociološkog objašnjenja tvrdeći da "ne postoji psihologija grupa koja

---

²⁸ Nasuprot formalnom, institucionaliziranom obrazovnom sustavu Illich nudi alternativnu vrstu obrazovanja putem tzv. mreža učenja i razmjenu vještina. Prema ovoj ideji, svatko bi druge ljude učio onim vještinama koje zna i primjenjuje u svakodnevnom radu, a pojedinci sličnih interesa okupljali bi se u mreže u kojima bi razmjenjivali znanje i ideje.

²⁹ *Psihologija naroda*, ili *Kulturalna psihologija*, kako bi bilo podesnije danas prevesti.

nije u osnovi i potpunosti psihologija pojedinaca" (Allport, 1924, p. 4). Na taj način je došlo do izolovanja nivoa objašnjenja grupnih pojava i socijalna psihologija je, barem u okvirima zapadne akademske misli, bila jedno vrijeme odvojena od svojih kolektivnih korijena. Druga, bihevioristička i redukcionistička, koja društvene pojave uzima kao proste stimuluse u istraživanjima ponašanja. Ovo su naravno samo mogući ekstremi, ali kako smatraju neki autori (Abrams & Hogg, 2004), u sljedećih šest decenije, negdje do 80-ih godina dvadesetog vijeka u zapadnoj psihološkoj misli dominirala je bihevioristička ideja. Neke od ideja koje su provijavale tokom tog perioda oslikavale su shvatanje da nas grupa nas grupa čini nehumanima, npr.

Zimbardova istraživanja o deindividuaciji (Zimbardo, 1970). S druge strane čak su se i istraživanja grupnih procesa svodila na interpretacije putem individualnih metateorijskih okvira i svodeći ih na interpersonalne procese gdje "Mi" biva opisano kroz prosti zbir "Ja" (Hogg, 1992).

U jednom periodu je socijalnom psihologijom dominirao simbolički interakcionizam i shvatanje Selfa u formi interpersonalne interakcije. Poveznica između vanjskog svijeta i ličnosti se tražila kroz koncepte samosvijesti (eng. self-awareness) i perspektive koju imaju druge osobe o nama (Cooley, 1902; Mead, 1908). Termin koji su simbolički interakcionisti koristili bio je "ogledalno ja" (eng. looking-glass self) da opišu ideju da Self bude oblikovan slikom koju drugi imaju o nama. Na ovaj način interakcionisti dovode u vezu naše viđenje sebe sa socijalnom stvarnošću i povratnom informacijom o sebi koju dobijamo od drugih ljudi. Pored samosvijesti, jedan od ključnih termina koje je socijalna psihologija naslijedila od simboličkih interakcionista bio je i samoprocjena (eng. self-evaluation) u funkciji samospoznaje i održavanja slike o sebi (Festinger, 1954). Neke evaluacije interakcionističkog okvira objašnjavanja našle su slabe veze između samopoimanja ljudi i načina na koji ih drugi ljudi ustvari vide. Ispostavilo se da su veze jače između samopoimanja i naših uvjerenja o tome kako nas drugi vide (Shrauger & Schoeneman, 1979).

I danas je u socijalnoj psihologiji teško naći poveznicu između grupnih procesa i Selfa. Čini se da je, bar u akademskim krugovima u SAD, još uvijek dominantna paradigma o Selfu kao individualnom entitetu čija motivacija je takođe individualna. Tako u uticajnim preglednim knjigama o Selfu i socijalnoj psihologiji (Baumeister, 1999), nalazimo prikaze brojnih teorija koje se zasnivaju na posmatranju Selfa kroz poređenje sa nekim vanjskim entitetom ili standardom. Po teoriji samorazlikovanja (eng. self-discrepancy) ljudi prave poređenje

trenutnog stanja Selfa sa nekom alternativnom pozicijom, kao npr. idealnim Selfom ili Selfom koji je projektovan od strane značajnih nam osoba (Higgins, 1987). Autor smatra da smo motivisani da smanjimo razlike između aktuelnog Selfa i tih tzv. vodiča za oblikovanje Selfa (eng. self---guides). Brojna istraživanja koncepta samopoštovanja (eng. self---esteem) pokazuju da je samopoštovanje dobar prediktor jasnoće naše slike o sebi (Campbell, 1990), ili da je dobar zaštitnik od anksioznosti (Pyszczynski, Greenberg, Solomon, Arndt, & Schimel, 2004). U svakom od ovih istraživanja naglasak je na nekom specifičnom aspektu Selfa koji se istražuje, ali im je zajedničko da dinamika i motivacija Selfa ostaju skoro isključivo individualne.

Socijalni identitet ličnosti i njegovo razumijevanje

Teorije o predrasudnoj ličnosti pretpostavljaju da međugrupni konflikti proizilaze iz individualnih varijacija na nivou ličnosti: neke osobe su sklonije predrasudama i konfliktu od drugih, a rezultat su individualne psihodinamike (Adorno, Frenkel---Brunswik, Levinson, & Sanford, 1950). Vidimo kako prije pojave Tajfelovih i Turnerovih studija na temu socijalnog identiteta, teorijska objašnjenja međugrupnih odnosa i konflikta bazirala su se na dvije teorijske paradigme: predrasudnoj ličnosti i teoriji stvarnog grupnog konflikta. S druge strane, teorija stvarnog grupnog konflikta pretpostavlja da su međugrupni odnosi i konflikti rezultat nekompatibilnih grupnih ciljeva, te borbe za resurse i moć koje obično može dostići samo jedna grupa (Sherif, 1966). Za razliku od ovih pristupa, teorija socijalnog identiteta i teorija samokategorizacije³⁰ pružile su zajednički okvir za objašnjenje socijalnih identifikacija i međugrupnih odnosa, koji danas predstavlja najvažniju paradigmu istraživanja u psihologiji međugrupnih odnosa.

Socijalno---identitetski pristup predstavlja metateorijski okvir koji obuhvata različite socio---psihološke teorije koje na neki način dovode u vezu ličnost i grupu na neredukcionistički način. Teme kojima se bave istraživači ove teorijske orijentacije obuhvataju ulogu Selfa,

---

³⁰ Teorija socijalnog identiteta (eng. social identity theory, skraćeno: SIT) i teorija samokategorizacije (eng. self-categorization theory, skraćeno: SCT) će se u ovom tekstu razmatrati pod zajedničkim teorijskim okvirom, koji ćemo nazivati "socio-identitetska perspektiva", a ponekad ću referisati na ovaj okvir koristeći samo naziv "teorija socijalnog identiteta".

odnosno samopoimanja, u različitim grupnim procesima, te međugrupnoj dinamici. Ono po čemu se ovaj pristup izdvaja, jeste da je u krugovima zapadne socio---psihološke misli ponovo uveo analizu koja se ne zasniva isključivo na individualnoj ili interpersonalnoj dinamici, te prihvatanje istraživanja ne samo interpersonalnih relacija i procesa u malim grupama, već i u velikim kolektivima poput roda, rase ili etniciteta. U ovim teorijama grupa se definiše kognitivno: grupa postoji ako je tri ili više članova doživljava kao grupu, a teme poput predrasuda, stereotipa, etnocentrizma, međugrupnog konflikta, grupne polarizacije, organizacione dinamike i vođstva bivaju često u fokusu.

Hogg (2006) u svom prikazu istorijata ovog teorijskog pristupa navodi bar četiri Tajfelova usmjerenja koja su oblikovala teoriju socijalnog identiteta. Naime, teorija socijalnog identiteta se počela razvijati 70---tih godina dvadesetog vijeka kroz radove britanskog psihologa Henrija Tajfela³¹ na temu socijalne percepcije, socijalne kategorizacije, te međugrupnih odnosa u funkciji pozitivne različitosti od drugih (Tajfel, 1969; 1970; 1974; Tajfel & Turner, 1979). Prvo, istraživanja o tome kako kategorizacija uzrokuje kod ljudi opazajno naglašavanje sličnosti stimulusa unutar iste kategorije i razlika između stimulusa različitih kategorija (Tajfel, 1959). Drugo, istraživanje kognitivnih procesa, a posebno kategorizacije, u javljanju predrasuda (Tajfel, 1969). Treće, istraživanje o efektima podjele ljudi u grupe na osnovu minimalnih kriterijuma i na koji način to utiče na javljanje diskriminatornog ponašanja (Tajfel, 1970). Četvrto, kritika istraživanja socijalnog poređenja, argumentujući da se međugrupna poređenja baziraju na maksimizovanju razlika između sebe kao unutargrupnog člana i drugih osoba kao vangrupnih članova (Tajfel, 1974). Tajfel je bio, kao i mnogi iz njegove generacije, motivisan da na osnovu preživljenih iskustava iz drugog svjetskog rata istražuje predrasude i etnocentrizam, ali je smatrao da su društvene sile te koje na ključan način oblikuju akcije pojedinaca. Njegova ideja nije bila da interpretira međugrupne odnose kao rezultat ličnih osobina, individualnih razlika ili interpersonalnih odnosa, niti da se koristi strukturalnim društvenim objašnjenjima, već da nađe načine i mehanizme socio---psihološke interpretacije međugrupnih fenomena. Tako se Tajfel od kraja 60---tih godina do svoje smrti 1982. godine bavi proučavanjem socijalne kategorizacije, etnocentrizma, socijalnog poređenja, te međugrupnih procesa koristeći koncept socijalnog identiteta. On je socijalni identitet definisao kao "pojedinačevu znanje da pripada određenoj društvenoj grupi, zajedno sa emocionalnim i vrijednosnim značajem koje

---

³¹ Tajfel je rođen u Poljskoj, studirao u Francuskoj, gdje je dobio i francusko državljanstvo, a akademsku karijeru je ostvario u Velikoj Britaniji. Njegovo prezime se izgovara kao: *Tažfel*.

za njega nosi ova grupna pripadnost" (Tajfel, 1972, p. 292). Grupe predstavljaju skupine pojedinaca koji dijele isti socijalni identitet, a koje ulaze u procese međusobnog poređenja i takmičenja, ali ne zbog objektivnih resursa koliko zbog grupnog statusa i prestiža. Grupni prestiž donosi i članovima grupe povećani osjećaj samopoštovanja, putem zajedničkog socijalnog identiteta. Na osnovu ove analize međugrupnih odnosa formulisana je i teorija socijalnog identiteta (Tajfel & Turner, 1979), kasnije poznata kao socioidentitetska teorija međugrupnog ponašanja (Hogg, 2006).

Hronološki posmatrano, s početka 1980---tih fokus teorije se mijenja u pravcu kognitivnih procesa kategorizacije i njihove uloge u fenomenima socijalnog identiteta. Brojni radovi Johna Turnera i njegovih saradnika bili su formulisani u teorijski okvir nazvan teorija samokategorizacije (eng. self---categorization theory) ili socio---identitetske teorije grupe (Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987; Turner, 1982). Teorija samokategorizacije naglašava kognitivne aspekte procesa socijalne identifikacije, tako što pokazuje kako kategorizacija sebe i drugih omogućava neke identifikacijske, grupne i međugrupne fenomene.

Nadalje, s kraja 1980---tih istraživači socijalnog identiteta su izašli iz okvira britanskih univerziteta i dalji razvoj ovog teorijskog pravca se nastavio na mnogim američkim i evropskim univerzitetima. Tako, sada postoji veliki broj publikacija koje se bave nekim od aspekata ove teorije širom svijeta. Metateorijski kišobran ispod koga se se okupljaju svi subteorijski pravci socijalnog identiteta, predstavlja naslijeđe evropske socijalne psihologije, kako to naglašavaju Abrams i Hogg (Abrams & Hogg, 2004; Hogg, 2006). Za evropsku socijalnu psihologiju je, za razliku od dominantno biheviorističke američke orijentacije, bilo karakteristično naglašavanje šireg socijalnog konteksta. Ovaj prvenstveno interakcionistički metateorijski pristup je nastao u pokušaju da se artikulišu teorije šireg pojmovnog okvira, a da se ne ide u redukciju u objašnjenjima. Sa ovim naglaskom na socijalnoj dimenziji, u fokusu su se našli grupni procesi i međugrupne relacije u većim društvenima grupama, te istraživanja međusobnih interakcija pojedinaca prvenstveno na bazi njihove grupne pripadnosti.

Ličnost i osnovni pojmovi socio---identitetske perspektive

Da bismo u potpunosti razumjeli socio---identitetsku perspektivu kao metateorijski okvir koji obuhvata različite teorijske postavke i empirijske činjenice na kojima se bazira veliki dio ove knjige, bitno je i pozabaviti se nekim bazičnim pojmovima socio---identitetske perspektive. Zato, u ovom odjeljku završnog rada, proći ćemo kroz osnovne pojmove koji se koriste u teorijama socijalnih identifikacija, poput određenja identiteta, grupe, kategorizacije i psihološke istaknutosti.

Lični i socijalni identitet

Grupno članstvo se uvijek definiše na razlici "mi" i "oni". Lični identitet, s druge strane, predstavlja shvatanje sebe kao jedinstvene osobe, različite po ličnim osobinama od drugih ljudi. U teoriji socijalnog identiteta društvena grupa se, kao što smo spomenuli, definiše tako što više od dvoje pojedinaca dijele isti socijalni identitet. To što više ljudi dijeli isti socijalni identitet znači da oni sebe definišu, opažaju i procjenjuju na isti način, i da se opažaju različitima od pripadnika drugih grupa. Lični identitet se u teoriji socijalnog identiteta posmatra kao koncept po kojem shvatamo da je naše "Ja" različito od drugih ljudi, odnosno ako je u pitanju dijadna veza, razlikovanje na dimenziji "Ja" --- "ti". Osoba ima onoliko socijalnih identiteta koliko postoji grupa kojima pripada, odnosno ličnih identiteta koliko ima ličnih odnosa. Naš socijalni identitet, odnosno naše određenje sebe, naše opažanje i ponašanje se razlikuje kad se nalazimo na fudbalskoj utakmici, kad smo u učionici ili u bogomolji. Takođe, naš lični identitet će se razlikovati u našem odnosu sa dobrim prijateljem ili sa partnerom. Ovi identiteti, naravno, variraju u svojim značenjima i važnostima za osobu, a mogućnost njihove aktivacije (tj. dostupnost) će zavisi od naše interpretacije društvenog konteksta. Smatra se da je u svakoj situaciji značajan samo jedan identitet koji određuje naše shvatanje sebe, definiše društvenu percepciju i ponašanje, a sa promjenom situacije mijenja se i značajnost, tj. oblik aktivnog identiteta. Nisu svi istraživači socijalnog identiteta ostali na ovoj prostoj dihotomiji dva oblika identiteta, pa tako Merilynn Brewer (2001) razlikuje četiri vrste socijalnog identiteta.

Tako da imamo 4 vrste socijalnog identiteta koji oblikuju ličnost:

1. Prvi, ličnosno zasnovani socijalni identitet, govori o tome kako se osobine grupe manifestuju kod individualnog člana u njegovom samopoimanju.
2. Drugi, relacijski socijalni identitet, definiše Self u odnosu na određene druge osobe iz naše grupe s kojima smo u interakciji.
3. Treći, grupno zasnovani socijalni identitet, predstavlja socijalni identitet shvaćen na klasičan način, kao dio pojedinčevog identiteta baziran na grupnoj pripadnosti i njenom značenju za osobu.
4. Četvrti, kolektivni identitet, se odnosi na procese kad članovi grupe ne samo da dijele zajedničko viđenje sebe, već se i aktivno angažuju u kreiranju identiteta i načina na koji žele da budu viđeni od strane drugih.

Takođe, nešto drugačija vizija identiteta od originalne dihotomne podjele na lični i socijalni identitet dolazi od Worchela i Coutanta (2008).

Oni predlažu model gdje postoje četiri faktora na osnovu kojih se formira ukupni pojedinčev identitet:

1. Prvi, lični identitet, koji je zasnovan na specifičnim ličnosnim osobinama karakterističnim za konkretnog pojedinca.
2. Drugi, grupno članstvo, koje uključuje viđenje svijeta kategorisanog u grupe, zajedno sa informacijama o grupama i njihovim članovima.
3. Treći, untagrupni identitet, zasnovan na poziciji i ulozi osobe unutar grupe kojoj pripada, te odnose sa drugim članovima grupe.
4. Četvrti, grupni identitet, koji obuhvata osobine grupe poput grupnih granica, društvenih uvjerenja, vrijednosti, istorije i slično.

Po autorima, trenutni identitet osobe može sadržati sve četiri komponente u izvjesnoj mjeri, a sve u zavisnosti od njihove psihološke istaknutosti u određenom kontekstu. Ako su u nekom društvenom kontekstu jako istaknuti grupno članstvo i grupni identitet, pojedinac će se i prema članovima svoje i vanjskih grupa ponašati u skladu sa ovim komponentama. Npr. naglašeno viđenje društvene realnosti u terminima etničke kategorizacije, te isticanje grupnog (etničkog) identiteta može dovesti do uniformnog (najčešće predrasudnog i diskriminatornog) ponašanja prema osobama van naše grupe.

Socijalizacija sa aspekta dijade, skupine i grupe

Skupine osoba koje su grupisane iz nekog razloga ne moraju činiti društvenu grupu onako kako se određuje u teoriji socijalnog identiteta. Na primjer, ako nekoliko ljudi stoji zajedno na autobuskoj stanici, to još ne znači da su grupa. Kao što smo vidjeli u ranijem dijelu teksta, u teorijama socijalnog identiteta dijada se ne smatra grupom, jer su dijadni odnosi zasićeni interpersonalnim procesima. Dalje, smatra se da je za opažanje grupnih normi potrebno da vidimo bar dvije osobe koje pokazuju određeno ponašanje da bismo ga pripisali grupi (u dijadi vidimo samo jednu osobu). Uz to, postoje i drugi grupni fenomeni koji se ne mogu javiti u dijadnoj situaciji, poput društvenog normativnog pritiska, koalicija, većinskog pritiska i slično. Dvije osobe mogu, naravno, dijeliti socijalni identitet i biti smatrani grupom ukoliko su dio većeg kolektiva, odnosno njihova dijada nije jedinstvena. Na primjer, dvije osobe srpske etničke pripadnosti koje ljetuju u susjednoj Hrvatskoj, mogu zbog svog akcenta sebe vidjeti prvenstveno kao "Srbe", i u tom slučaju oni čine grupu. Ako se oni doživljavaju kao par "Dušica i Saša" koji je došao na odmor, onda se ne mogu smatrati grupom u klasičnom socio---identifikacijskom smislu.

Prepoznavanje sopstvenog grupnog članstva, tj. identifikacija sa grupom je onaj psihološki proces koji je ključno definiše. Identifikacija sa grupom se može desiti putem faktora poput prepoznavanja zajedničke sudbine, međuzavisnosti, međusobne komunikacije, opažanja zajedničkog cilja i slično. Tako, skupina ljudi na autobuskoj stanici postaje grupa u onom trenutku kad kroz međusobnu komunikaciju shvate da zbog kašnjenja autobusa neće stići na koncert na koji svi idu, te odluče da pozovu taksi koji će ih tamo odvesti i podijele troškove prevoza. Grupe su rijetko kada uniformo nivelisani entiteti, čiji članovi pokazuju identična ponašanja. Čak i grupe jasno definisanog identiteta ne moraju uvijek biti homogene.

U njima uvijek postoje podgrupe, različite uloge, prepletene kategorije i slično. Tako, u grupama koje postoje već izvjesno vrijeme, obično postoje i bar dvije tipske uloge: pridošlice i starosjedoci. Na primjer, kad završite studij Psihologije i učlanite se u Društvo psihologa, pored toga što ste postali sastavnim dijelom grupe psihologa, vi pripadate bar još jednoj podgrupi: novi članovi ili početnici. Takođe, grupe se međusobno mogu razlikovati po veličini, sastavu, funkciji, trajanju, istoriji, homogenosti, strukturi itd. Tako, jedna od češćih dihotomija koje se spominju jeste razlika između grupa baziranih na sličnosti i grupa baziranih na interakciji, ili grupe bazirane na vezi pojedinca i grupe i grupe bazirane na međusobnim vezama pojedinaca (Hogg, 2006). Po ovoj distinkciji, navijačka grupa bi bila primjer prvog tipa, a porodica primjer drugog tipa. Iako ove grupe izgledaju dosta različito

u pogledu strukture, ciljeva i funkcionisanja, sa stanovišta socio---identitetskog pristupa one se tretiraju na sličan način. Npr. ukoliko članovi porodice nemaju osjećaj pripadnosti porodici i ne identifikuju se s njom, onda je vjerovatno i da se neće ponašati kao dio porodične grupe, bez obzira na genetske veze.

III DIO: SOCIOLOŠKI KONTEKST FORMIRANJA TIPOVA LIČNOSTI

Koncept ličnosti u sociologiji

Njegov interes za njegovo porijeklo i razvoj ne ističe sa vremenom, a sociološka otkrića sve više podstiču akciju u ovoj oblasti. Šta uključuje koncept ličnosti u sociologiji? Ovaj dio završnog rada će biti posvećen pokušaju odgovora na ova pitanja.

Svi koncepti ličnosti u sociologiji posvećeni su razumijevanju istinske suštine čovjeka. Iako nam se čini da sve leži na površini, složenije pitanje ko će se smatrati osobom, a ko ne, verovatno ne postoji. Na kraju krajeva, osoba je slična životinjama na mnogo načina, ali vodi poseban način života koji nije dostupan njegovoj mlađoj braći. A to se ne tiče samo ispravnosti, slabosti mnogih osećanja i instinkta, fizičke snage i nemogućnosti spoljašnjih, prirodnih faktora. Još upečatljivije razlike se sastoje u uređaju mozga koji prisiljava osobu da donosi odluke u ovoj ili onoj situaciji, kao i u svojstvima samoprocjene.

Tipologija ličnosti u sociologiji zasnovana je na činjenici da se osoba pretvara u osobu ne samo zbog toga, već zahvaljujući organizaciji duše koja podstiče kreativnost da postigne cilj. Ovo olakšava nivo razvoja govora i pisanja, sposobnost generalizacije osobina fenomena i razvoj prirodnih resursa za stvaranje novih kulturnih pojava.

Svi koncepti ličnosti u sociologiji povezani su sa njegovim društvenim svojstvima. Da bi pojedinac postao osoba, mora živjeti i djelovati u ljudskom društvu. Na kraju krajeva, koncept ličnosti u sociologiji definisan je kao predmet odnosa i svjesne aktivnosti, posedujući stabilne kvalitete društveno značajnih osobina. S tim u vezi, tipologija ličnosti u sociologiji identifikuje dvije vrste karakteristika.

U prvom slučaju, on je aktivan učesnik u akcijama koje ga on slobodno određuje i ima za cilj razumijevanje i promjenu svijeta. Takva osoba ima sposobnost da samostalno odredi svoj način života i daje samopouzdanje svojim akcijama i individualnim prilikama. Ona živi i deluje u skladu sa društvenim i moralnim normama, ima kritički um, kontroliše sebe i njene akcije, snosi odgovornost za njih i dobro je orijentisana u situaciji, pronalazi pravi način da riješi problem.

Drugi koncept ličnosti u sociologiji razmatra se kroz skup funkcija i uloga koje joj se dodjeljuju u društvu. Kroz njih se manifestuje i djeluje u skladu sa nastalim situacijama i okolnostima. Kao primjer, mogu se navesti dvije različite veze između starijih i mlađih članova klana i modernog društva.

Istovremeno, izvršavajući nekoliko uloga, na primjer, zaposlenog, porodičnog čovjeka, sportiste i drugih, osoba počinje takve radnje u kojima se svesno i aktivno manifestuje, ali na različite načine. Može biti dobar porodični čovjek, ali ne i vrlo vrijedan radnik, i obrnuto. Prava osoba ne može biti ravnodušna ni sa jedne strane njegove životne aktivnosti. Ona ne dozvoljava ravnodušnost.

Oba aspekta definicije moderne ličnosti su blisko povezana. Definicija zasnovana na ulozi pretpostavlja interakciju osobe sa društvom. Osoba ne može voljeti, raditi i osjećati se izvan društva. Njegove kvalitete se manifestuju samo u ovoj sferi.

Dakle, koncept ličnosti u sociologiji identifikuje suštinske karakteristike povezane sa njegovim svojstvima u vezi sa istorijskim formiranjem, društvenim identitetom, nacionalnim karakterom i profesionalnom djelatnošću.

Sociologija: humanistički i fenomenološki aspekti ičnosti

Humanistička teorija A.H. Maslowa

Humanistička psihologija smatra kako se čovjek konstantno mijenja i kako nikada nije isti. Zadatak čovjeka je samoaktualizacija svojih ljudskih mogućnosti. Maslow je osnivač škole unutar humanističke psihologije. Njegova teorija ličnosti jedan je od temelja te škole i prema svojim obilježjima najbližija je Rogersovoj teoriji. Da bi taj zadatak ostvario, čovjek mora živjeti svojim autentičnim životom. Jedino takav život omogućava ljudsku egzistenciju. Mišljenje Maslowa, ali i drugih humanista je da je proces samoaktualizacije urođen ljudima. Ako nema samoaktualizacije sprječena je razvoj ličnosti pojedinca. Za proučavanje ljudske prirode primarno je ljudsko iskustvo i ono je iznad i ispred ponašanja i teorijskih tumačenja.

Samoaktualizacija

Drugi naziv Maslowljeve teorije mogao bi biti teorija o samoaktualizaciji. Maslow je u početku bio pristalica bihevizma, ali rođenje njegova djeteta to je izmijenilo.

Shvatio je kako bihevizistička teorija više odgovara ponašanju životinja nego ponašanju čovjeka. Također, njegova teorija odgovor je na psihoanalizu jer je smatrao da psihički bolesnik ne može reprezentirati ljudski rod jer u svom razvoju nije dostigao proces samoaktualizacije. On smatra da se život može razumjeti jedino kroz nju i zato, kao i Allport, smatra da psihologija mora proučavati zdrave ličnosti. Samoaktualizacija predstavlja najvažniji motiv koji pokreće pojedinca ili bi ga barem trebao pokretati. Ona određuje pojedinca i njegov stil života. Da bi se došlo do samoaktualizacije potrebno je zadovoljiti određene potrebe i zbog toga je Maslowljeva teorija potreba osnovica njegove teorije ličnosti (Fulgosi, 1997).

Proučavanje tijekom samoaktualizacije temelji se na psihološki zdravim osobama koje imaju određena obilježja. Svaka osoba posjeduje vlastitu unutarnju prirodu koja je s jedne strane specifična pojedincu, a s druge cijeloj ljudskoj vrsti. Drugo obilježje smatra da se aktualizacija ljudske prirode događa unutarnjim rastom, a ne vanjskim, te treće, psihopatologiju uzrokuju frustracije. Dakle, priroda čovjeka je dobra i ona ne može biti zla.

Ljudi se prirodno razvijaju u smjeru samoaktualizacije, a dobrohotna okolina taj proces pospješuje (Fulgosi, 1997).

Čovjek – integrirano i stvaralačko biće

Čovjek je, također, stvaralačko biće. Stvaralaštvo je ljudsko obilježje i potvrda da su ljudi posebni u odnosu na druga živa bića. Za humanističku psihologiju, osim samoaktualizacije i motiva, važno je shvatiti da čovjek predstavlja cjelovito i integrirano biće i zato je u proučavanju čovjeka važan holistički pristup. Prema Maslowu, stvaralaštvo je univerzalno obilježje prisutno kod svakog čovjeka, tj. ono je urođena osobina ljudi. Kreativnost se može izraziti na mnogo načina te je svaki pojedinac kreativan na svoj način. Da bi pojedinac pokazao svoj stvaralački potencijal potrebni su okolina i uvjeti u kojima će taj potencijal slobodno razvijati. Ukoliko su uvjeti nepovoljni, kreativnost se ne može razvijati (Fulgosi, 1997). Maslow naglašava individualni i društveni aspekt kreativnosti pri čemu se individualni očituje u tome da je kreativnija osoba ujedno i humanija i zdravija (Bognar, 2011). Također, napominje kako je za uništavanje ljudskog stvaralaštva ponajprije kriv proces formalnog odgoja i obrazovanja koji ne dozvoljava pojedincu da se izrazi (Fulgosi, 1997).

Ličnost i teorija o hijerarhiji motiva

Nakon postignuća nekog cilja zadovoljstvo je kratkotrajno jer te postignute ciljeve odmah zamjenjuju novi. Maslow smatra kako su želje urođene i da čovjek uvijek nečemu teži i nešto priželjkuje. Najvažnija Maslowljeva teorija jest teorija motivacije. Svaki pojedinac u svome životu ima ciljeve koje želi postići te se postizanje tih ciljeva smatra nagradom. Postoje individualni i personalni ciljevi. Maslow te ciljeve naziva ciljnim stanjima.

Nisu sve želje i sve potrebe jednako važne pa su zato hijerarhijski organizirane. Postoji pet hijerarhijskih razina. U prvoj razini se nalaze najprioritetnije, odnosno fiziološke potrebe i one moraju biti prve ispunjene. Nakon fizioloških potreba slijede potrebe za sigurnošću,

potrebe za pripadanjem, potrebe samopoštovanja i potrebe za samoaktualizacijom. Nakon zadovoljenja jedne potrebe pojedinac se okreće drugoj. Potrebe iz više hijerarhijske razine pojavljuju se tek nakon što su zadovoljene one iz niže razine. Potrebe organizirane hijerarhijski obilježje su ljudskog roda i ta hijerarhijska organizacija jednaka je za sve ljude. Potrebe iz nižih razina sličnije su kod različitih ljudi dok su različitije u višim razinama. One potrebe na višim razinama karakteristične su za ljude, odnosno, manje su životinjske. Također, ukoliko su potrebe pojedinca više u hijerarhiji to znači da pojedinac više izražava svoju individualnost (Fulgosi, 1997). Osim potreba karakterističnih za ljudsku vrstu postoje i potrebe karakteristične za pojedinca i one vode samoaktualizaciji (Rajić, 2012). Te potrebe ili motive možemo nazvati D motivima ili motivima nedostatka (karakteristični ljudskoj vrsti) i B motivima ili motivima rasta (karakteristični pojedincu). Društvo uglavnom osigurava ostvarenje D motiva, ali i onda pojedinac može osjećati nezadovoljstvo i nemogućnost ostvarenja B motiva (Rajić, 2012). Boeree (2006) D motivima naziva prve četiri razine, a B motivima zadnju razinu, tj. samoaktualizaciju. Ako samo jedan od D motiva nije zadovoljen imamo osjećaj da nam nešto nedostaje, odnosno osjećamo potrebu. Kada su nam te potrebe zadovoljene, ne osjećamo više ništa, tj. prestajemo biti motivirani (Boeree, 2006). Fulgosi (1997), za razliku od Boerea, D motivima naziva prve tri razine u hijerarhiji. On navodi i kriterije za identificiranje D motiva. 1. nepostojanje D motiva izaziva bolest organizma; 2. postojanje tih motiva onemogućava bolest organizma; 3. njihovo zadovoljenje liječi bolest organizma koja je njihovom pojavom izazvana; 4. u uvjetima slobodnog izbora pojedinac najprije pristupa zadovoljenju D motiva; 5. ti su motivi neaktivni kod zdravih ljudi pri čemu su zdravi oni koji ne funkcioniraju pod utjecajem D motiva (Fulgosi, 1997, str.262). B motivi vežu se uz urođene tendencije za samoaktualizacijom i predstavljaju udaljene ciljeve u životu pojedinca. Smisao B motiva je da obogate iskustva i doživljaje te tako povećaju radost življenja. Maslow smatra da su obje vrste motiva urođene i instinktivne i da su zato povezane sa psihološkim zdravljem čovjeka (Fulgosi, 1997).

Fulgosi (1997) je ukratko opisao potrebe karakteristične za svaku razinu. Maslowljeve hijerarhijske potrebe. Fiziološke potrebe su osnovne ljudske potrebe i one imaju vitalnu važnost za pojedinca. Vezane su uz biološko funkcioniranje pojedinca i prve moraju biti zadovoljene. Neke od tih potreba su potrebe za vodom, hranom, kisikom, spavanjem i seksom. Često se značenje tih potreba smanjuje zbog toga što one nisu toliko intenzivne, tj. njihovo zadovoljavanje je osigurano. Ako jedna od tih potreba nije zadovoljena ona u potpunosti zaokupira pojedinca i sve ostale potrebe postaju manje bitne. Potrebe za

sigurnošću se javljaju nakon što su zadovoljene osnovne životne potrebe. To su potrebe za stalnošću, redom, poretkom, strukturom i predvidljivošću. Najlakše se te potrebe primijete kod djece zbog njihove ovisnosti o drugima. Naime, djeca plaču kada su sama ili prepuštena nepoznatima. Maslow zato smatra da se djeca najbolje osjećaju kada postoji određeni red i raspored. Okolina koja im pruža te uvjete omogućuje im predviđanje događaja i samim time im pruža sigurnost. U neorganiziranoj okolini dijete ne može zadovoljiti svoje potrebe za sigurnošću te se potrebe iz viših razina ne pojavljuju. To znači da je djetetov razvoj usporen. Iako su ove potrebe prisutne cijeli život, da bi se one smanjile bitni su rast i odgoj pojedinca. U kasnijem periodu života iskazuju se kroz potrebe za radnom i financijskom sigurnošću. Izraz ove potrebe vidljiv je i u različitim ideologijama pojedinca. Ukoliko ove potrebe nisu zadovoljene mogu se pojaviti neuroze.

Neurotični pojedinci u stalnoj su potrazi za zaštitnikom te za redom koji će im pružiti sigurnost. Potrebe za pripadanjem i ljubavlju se javljaju nakon zadovoljenja prethodno nabrojanih potreba. Pojedinaac u odnosima s drugima traži odanost, privrženost i ljubav. Za cilj ovi pojedinci imaju pripadanje nekoj grupi. Potrebe su zadovoljene kada osjete da su određenoj grupi pripali. Postoje pojedinci koji su usamljeni što znači da ova njihova potreba nije zadovoljena te su oni u potrazi za društvom, partnerom ili priželjkuju djecu te se nastoje afirmirati u određenoj grupi ili odnosu. Nakon afirmacije osjećaju se prihvaćeno i voljeno. Maslow smatra kako je ljubav osnovni uvjet za zdravi razvoj pojedinca. „Možemo reći da je organizam tako načinjen da on treba ljubav na isti način na koji su automobili tako konstruirani da trebaju benzin i ulje“ (Fulgosi, 1997 prema Maslow, 1970). Važno je napomenuti da se Maslow ne slaže s Freudovom tvrdnjom da je ljubav derivat seksualnog nagona. Maslow smatra kako ljubav karakteriziraju osjećaji i doživljaji koji kod seksualnog nagona ne postoje te kako je za ljubav važno međusobno poštovanje i međusobno divljenje. Također, u ljubavi je podjednako važno i davanje i primanje ljubavi. Potrebe za samopoštovanjem nalaze se na četvrtom mjestu hijerarhije potreba i mogu se svrstati u dvije skupine, potrebe za samopoštovanjem i potrebe za poštovanjem od strane drugih ljudi. Potrebe za samopoštovanjem podrazumijevaju da pojedinac smatra sebe sposobnim nositi se sa životnim izazovima i iz te potrebe proizlaze želje pojedinca da bude kompetentan, uspješan i nezavisan od drugih. Poštovanje od drugih podrazumijeva potrebe pojedinca da su priznate njegove sposobnosti. Priznate sposobnosti pojedinca pojačavaju njegov osjećaj vlastite vrijednosti. Ukoliko su ove potrebe nezadovoljene, pojedinac se osjeća bespomoćno i obeshrabreno. Maslow smatra kako je najzdraviji onaj osjećaj samopoštovanja koji je

zasnovan na uloženom naporu i trudu. Potrebe za samoaktualizacijom dolaze nakon zadovoljenja potreba iz nižih razina hijerarhije potreba. Kada pojedinac zadovolji i te potrebe znači da je postigao kompletan razvoj. Maslow smatra kako je samoaktualizirana ličnost samo ona ličnost koja je postala sve ono što je mogla postati. Pojedinci zato teže ostvarivanju svojih mogućnosti, talenata i potencijalnosti. Samoaktualizacija može biti ostvarena na različite načine jer različiti ljudi imaju različite ciljeve i težnje.

Postoji mali broj ljudi koji su postigli potpunu samoaktualizaciju, a društvo je glavni uzrok tome. Naime, često pojedinac zbog društva nije u mogućnosti spoznati i ostvariti svoje potencijale. Maslow je samoaktualiziranima smatrao rijetke osobe. Da bi osoba bila samoaktualizirana potrebno je da posjeduje petnaest bitnih karakteristika, a to su; zadovoljenje potreba iz nižih razina u hijerarhiji, efikasna percepcija realnosti, prihvaćanje sebe, drugih i prirode, spontanost, jednostavnost i prirodnost, usredotočenost na probleme, potreba za samoćom i privatnošću, nezavisnost od kulture i okoline u kojoj žive, stalna svježina zamjećivanja, oceanski osjećaji, izvorna želja za pomaganjem ljudskom rodu, duboke veze s malim brojem pojedinaca, sklonost demokraciji, sposobnost oštrog razlikovanja sredstava od ciljeva, smisao za filozofski humor, stvaralaštvo, odolijevanje kulturi (Fulgosi, 1997).

Fenomenološka teorija C. R. Rogersa

Čovjek je realistično, pouzdano i pozitivno biće s ciljem samoaktualizacije, a dobrota je osnova ljudske prirode. Za sve koji misle da čovjek u osnovi nije dobro biće, Rogers napominje da se pojedinci zbog straha mogu ponašati okrutno, ali da se u dubini takvih ljudi zapravo kriju pozitivne tendencije i sklonosti. Rogersova teorija posebnu pažnju pridaje pojmu o sebi i iskustvima i doživljajima te naglašava potrebu da svaki čovjek funkcionira kao puno ljudsko biće. Njegova teorija je nastala na temelju njegove kliničke prakse u kojoj je došao do spoznaje da je čovjek svrhovito biće s određenim ciljevima u životu. Osnovno obilježje čovjeka prema njemu je borba za punu realizaciju unutarnjih potencijala, tj. samoaktualizacija. Rogersova teorija temelji se na fenomenološkom pristupu, svi podaci su simbolizirani i dostupni direktnom proučavanju (Fulgosi, 1997).

Fenomenološki stav Rogersa

Na temelju fenomenalnog polja možemo proučavati i drugog pojedinca, ali pod uvjetom da poznajemo to njegovo polje odnosno njegovu percepciju (Fulgosi, 1997). Fenomenološki stav temelji se na uvjerenju da su subjektivni svijet pojedinca, njegovi doživljaji i sve ono čega je svjestan njegova realnost te on samo takvu realnost razumije. Psihološka realnost ovisi o načinu na koji je nešto percipirano ili doživljeno i Rogers to naziva fenomenalnim poljem. Fenomenalno polje uključuje sve doživljaje dostupne u jednom trenutku bez obzira bili oni svjesni ili nesvjesni (Hall i Lindsay, 1982). Rogers smatra kako postoje tri vrste spoznaje, tj. znanja; subjektivno znanje, objektivno znanje i interpersonalno znanje. Subjektivno znanje znači da nešto znamo na osnovi naše percepcije, objektivno znanje je provjeravanje subjektivnog znanja izvana, a interpersonalno znanje podrazumijeva da koristimo sposobnost empatije da bismo razumjeli drugoga. Treću vrstu znanja Rogers naziva fenomenološkom spoznajom te ju smatra legitimnim dijelom znanstvene psihologije. U psihologiji su važne sve tri spoznaje. Osim spoznaja, Rogersov fenomenološki pristup smatra da je pri proučavanju ličnosti važno holističko shvaćanje, odnosno da se ponašanje može razumjeti jedino u odnosu na cjelokupnu osobnost. Jednako važno je ahistorijsko što znači da je pojedinca moguće razumjeti jedino ako razumijemo njegove odnose u sadašnjosti, odnosno prošla iskustva nisu važna. Važna je jedino sadašnja interpretacija tih prošlih iskustava (Fulgosi, 1997).

Struktura, procesi i dinamika ličnosti

Organizam je sjedište cjelokupnog iskustva pojedinca koje čini njegovo fenomenalno polje. Rogers se više posvetio dinamici, nego strukturi ličnosti. Osnove strukture njegove teorije su organizam i pojam o sebi. Fenomenalno polje ima svjesni i nesvjesni dio. Svjesni dio je simboliziran, a nesvjesni nije. Svoje svjesno iskustvo pojedinac uspoređuje s okolinom i tako testira svoje percepcije ili hipoteze. Međutim, vrlo često pojedinac svoja iskustva ne provjerava već ih zamjenjuje za realnost što znači da često umjesto spoznaja o sebi, pojedinac ima zablude i predrasude. Najvažnija Rogersova struktura je vlastito ja (self) ili pojam o sebi i nastaje iz ukupnog iskustva pojedinca. Pojam o sebi sadrži dva bitna elementa, svijest o postojanju („ja jesam“) i svijest o funkciji („ja mogu“). Vlastito ja je simbolizacija

dijela ukupnog iskustva pojedinca i uvijek je dostupno svijesti. Rogers smatra da je cilj pojedinca da postane svoj pravi ja. Svaki pojedinac ima pojam o tome kakav bi želio biti, svoje idealno ja. Ponekad taj idealni ja nije u skladu s realnim ja te dolazi do neprilagođenog ponašanja pojedinca ili osjećaja nezadovoljstva. Razvoj pojedinca moguć je tek kada su usklađene subjektivna i objektivna realnost jer jedino tada je pojedinac u mogućnosti prihvatiti cjelokupno iskustvo svog organizma.

Prema njemu osnovna je tendencija ličnosti tendencija aktualiziranja što je zapravo jedini pravi motiv čovjeka. Rogers smatra kako je ličnost promjenjiva i da je čovjek usmjeren prema naprijed. Čovjek teži postići ono najbolje što može. Svi ostali motivi zapravo su dio ovog osnovnog motiva. Motiv aktualizacije ugrađen je u fiziološke procese cijeloga tijela pa je stoga on biološka činjenica, a ne psihološka tendencija. Taj motiv omogućava rast organizma, daje pokretačku snagu za postizanje veće autonomije, neovisnosti i sličnih procesa te služi kao kriterij za vrednovanje iskustava i doživljaja. Takav proces vrednovanja koji neprekidno traje, Rogers, naziva organizmičkim procesom vrednovanja. Tendencija aktualizaciji za cilj, osim smanjivanja napetosti, ima i povećanje napetosti kako bi se čovjek razvijao i napredovao. Ta tendencija zajednička je svim živim bićima. Sve što čovjek čini usmjereno je povećanju vlastite kompetencije i aktualizaciji (Fulgosi, 1997).

Razvoj ličnosti

Dijete procjenjuje sviđa li mu se nešto ili ne i da li mu je nešto ugodno ili nije. Takve procjene su spontane i prirodne. S vremenom djetetu postaje važna interakcija s okolinom te se javlja potreba za pozitivnom pažnjom bliskih osoba. Kao što je već spomenuto, razvoj ličnosti za Rogersa je kontinuirani proces te kod njega ne postoje etape razvoja. Smatra kako dijete u ranom djetinjstvu ne razlikuje sebe od drugih, ali pod utjecajem motiva za aktualizacijom postupno se počinje razlikovati i to ga dovodi do vlastitog ja. U toj fazi najvažniji je proces organizmičkog vrednovanja. Ta potreba može biti urođena ili naučena iako je Rogers skloniji tumačenju da je to sekundarni motiv. Dijete će, smatra Rogers, učiniti sve ne bi li zadovoljilo potrebu za pozitivnom pažnjom. Naime, često dijete svoja iskustva vrednuje prema roditeljskoj predodžbi dobrog ponašanja umjesto na osnovi vlastitog organizmičkog procesa vrednovanja. Osim potrebe za pozitivnom pažnjom od strane drugih, kod djeteta se razvija i

potreba za pozitivnim odnosom prema sebi. To je naučena potreba koja se temelji na osnovi pozitivnih stavova od strane drugih. Često dijete pada pod utjecaj drugih jer mu drugi nude uvjetovano prihvaćanje. U takvim situacijama slika o sebi ovisi o ispunjavanju zahtjeva koje su djetetu drugi ponudili.

Dijete sebe vrednuje na temelju vrednovanja drugih. Iako je ovo učestala situacija u životu, Rogers smatra da se pozitivna pažnja može davati i primati bezuvjetno. Takvi uvjeti su štetni za djetetovo nastojanje da postane funkcionirajuća osoba jer ne uspijeva postići ono što želi ili ono što jest. Taj slučaj uočljiv je u majčinskoj ljubavi, jer majčinska ljubav je bezuvjetna. Upravo takvo bezuvjetno prihvaćanje neophodno je za razvoj zrele ličnosti i jedino takav bezuvjetan odgoj može stvoriti potpuno funkcionirajuću osobu (Fulgosi, 1997).

Takve osobe imaju pet glavnih karakteristika ličnosti. To su: otvorenost iskustvu ili doživljavanju, egzistencijalno življenje, organizmičko povjerenje, sloboda doživljavanja te kreativnost ili stvaralaštvo. Potpuno funkcionirajuća osoba je osoba koja koristi svoje kapacitete i talente te je usmjerena upoznavanju sebe i mogućih iskustava. Otvorenost iskustvu podrazumijeva da nijedno iskustvo nije prijatna pa su takve osobe racionalne i svjesne vlastitih osjećaja. Egzistencijalno življenje znači da se ličnost razvija kroz iskustva i doživljaje te da se ništa ne može predvidjeti unaprijed. Treća karakteristika dolazi do izražaja u situacijama donošenja odluka i to onda kada pojedinac sluša i slijedi sebe i svoja iskustva. Sljedeća karakteristika potpuno funkcionirajuće osobe podrazumijeva da je pojedinac slobodan živjeti na način koji želi te da svi događaji ovise isključivo o njemu. Zadnja karakteristika jest kreativnost. Svaka osoba trebala bi stvarati kreativne produkte i živjeti kreativnim životom (Fulgosi, 1997).

Prijetnje i obrane

Pojam o sebi važan je kriterij za vrednovanje svakog iskustva i doživljaja. Doživljaj se može simbolizirati u svijesti što znači da je svijest pojedinca subjektivna. Iskustva i doživljaji koji se ne podudaraju s pojmom o sebi mogu biti nesvjesni, tj. pojedinac ih ne mora doživjeti prijeteće. Hall i Lindsay (1982) napominju da pojam o sebi postaje iskrivljen zbog tuđih procjena te kako iskustvo koje se ne slaže s tim iskrivljenim pojmom o sebi izaziva strepnju, odnosno prijetnju. U tim situacijama prijatna se očituje kroz uznemirenost i napetost te se

takvo stanje naziva tjeskobom. „Tjeskoba je emocionalno stanje koje je reakcija na prijetnju ili signalizira opasnost da struktura vlastite ličnosti bude dezorganizirana“ (Fulgosi, 1997, str.290). Kada postane svjesna da je ugrožena, ličnost počinje pokazivati znakove obrane, a svrha obrane je očuvanje ličnosti onakvom kakva jest u određenom trenutku. Dva su osnovna oblika obrane ličnosti od prijetećeg iskustva; perceptivna distorzija tog iskustva i negacija iskustva. Perceptivna distorzija ili iskrivljenje očituje se kroz više načina; racionalizacijom, projekcijom i reakcionom formacijom³².

Dezorganizacija ličnosti i patologija ličnosti

Rogers smatra kako svaka osoba u pojedinim situacijama može doživjeti određeni stupanj dezorganizacije ukoliko je izložena iskustvima koja ugrožavaju njen pojam o vlastitom ja. Također, ljudi često doživljavaju i tjeskobu, ali u granicama koje ne onemogućavaju normalno funkcioniranje. Kada se te granice pređu, odnosno kada nepodudarnost vlastitog ja i iskustva postane veća, pojedinca obično nazivamo neurotikom. Rogers smatra kako zdrava ličnost može asimilirati vlastita iskustva i doživljaje u cjelinu vlastite ličnosti. Takva osoba je otvorena iskustvima, ne pokazuje defenzivnost i njena ličnost funkcionira normalno. Suprotna takvoj ličnosti je dezorganizirana ličnost. To znači da pojam o sebi nije u skladu s organizmičkim iskustvima. Ona se ne može nositi s vlastitim iskustvima već se brani od njih. Neurotičari su sposobni očuvati svoje ja i to zato što su sposobni nepodudarna iskustva udaljiti iz svijesti, dok psihotičari nisu sposobni takva iskustva držati van svijesti i njihovo ja je uništeno. Stoga, dezorganizacija i psihopatološka stanja nastaju kada je vlastito ja ugroženo, odnosno nesposobno je zaštititi se od prijetećih iskustava. Takva stanja mogu se spriječiti reintegracijom ličnosti koja je moguća jedino ako su obrambeni mehanizmi aktivni. Reintegracija ličnosti je postupak u kojem pojedinac postaje svjestan dotadašnjeg iskrivljenog iskustva i za nju je važno povećati bezuvjetno samopoštovanje. To samopoštovanje može se povećati uz pomoć osobe koja će tom pojedincu pružati bezuvjetnu pažnju. Ako je nesklad pojma o sebi i iskustva mali, moguće je reintegraciju postići i bez pomoći druge osobe. Iako, Rogers smatra da je reintegracija moguća jedino u bezuvjetnom odnosu s drugim. Takav odnos prisutan je u Rogersovoj psihološkoj terapiji usmjerenoj na

---

³² Racionalizacija podrazumijeva isključivanje iskustva, projekcija pripisivanje vlastitih neugodnih obilježja drugima, a reakciona formacija reagiranje na suprotan način od onoga koji bi bio pravi u tom trenutku.

klijenta. On smatra kako terapija može biti uspješna jedino ako postoji odnos između osoba koje sudjeluju u terapiji, psihologa i klijenta. Terapija usmjerena na klijenta razvila se iz nedirektivne terapije u kojoj je djelovanje terapeuta bilo ograničeno. Naime, njegov jedini zadatak bio je reflektiranje onoga što klijent osjeća. U terapiji usmjerenoj na klijenta terapeut je sposoban shvatiti klijenta s njegova stajališta, percipira ga onako kako on sebe sam percipira te aktivno doživljava osjećaje svog klijenta za što je nužna sposobnost empatije. U drugoj fazi terapije cilj je povećanje svjesnosti i povećanje sposobnosti unutarnje kontrole te reorganizacija pojma o sebi, a u trećoj fazi razvoja terapije naglasak je na stvaranju terapijske atmosfere. Terapeut u ovoj fazi izražava svoje osjećaje i stupa u odnos s klijentom.

Rogers je formulirao 6 uvjeta nužnih za uspjeh psihološke terapije usmjerene na klijenta:

1. Klijent i terapeut su u međusobnom psihološkom kontaktu što znači da nijedan terapeut ne može pomoći klijentu ukoliko ga taj klijent ne poznaje.
1. Drugi uvjet je da je klijent u stanju nepodudarnosti, tj. da osjeća tjeskobu.
2. Treći uvjet podrazumijeva da je terapeut u odnosu s klijentom integrirana i kongruentna osoba, cjelovit i realan. Č
3. etvrti uvjet je da terapeut bezuvjetno pozitivno uvažava klijenta, odnosno ne donosi sudove o klijentu i ne postavlja mu vrijednosne uvjete.
4. Peti uvjet podrazumijeva da terapeut empatički razumije referentni okvir klijenta. Ta empatija znači da terapeut osjeća klijentov svijet doživljavanja kao da je njegov vlastiti.
5. Zadnji uvjet je da terapeut klijentu priopćava i pokazuje svoje bezuvjetno uvažavanje.

Stoga, jasno uviđamo da ukoliko su uvjeti zadovoljeni ostvareno je jedinstvo ličnosti i organizma (Fulgosi, 1997).

Sociološki aspekti depersonalizacije ličnosti

Pošto je u procesu kategorizacije naglasak na poređenju i uklapanju osobe u prototip, više obraćamo pažnju na tipske osobine, odnosno depersonalizujemo osobu. Naime, činjenicom da smo neku osobu kategorisali kao pripadnika grupe promijenili smo način na koji opažamo tu osobu, i to tako je vidimo manje kao jedinstvenu individuu, a više kao člana grupe. Ovo je posredovano našim perceptivnim usmjerenjem na poređenje osobe sa grupnim prototipom. U procesu socijalne identifikacije depersonalizujemo druge ljude tako što ih posmatramo u svjetlu grupnog prototipa, ali isto činimo i u pogledu sebe i vlastite grupe pripadnosti.

Tako da depersonalizacija nije isto što i dehumanizacija, jer dehumanizacija označava proces koji dovodi do toga da osobu vidimo na isključivo negativan način. U sociološkom aspektu dehumanizacija praktično znači da pojedinca vidimo lišenog svih ljudskih osobina, što se onda koristi kao opravdavanje diskriminatornog ponašanja prema toj osobi. Na primjer, često se u sreće priča vezana za demografske procese u društvima, gdje se "oni kote kao zečevi", a "kod nas se slabo rađaju djeca". "Oni" u ovoj priči predstavljaju obično osobe iz neke manjinske grupe: etničke, klasne, ili neke treće. Depersonalizacija znači da osobu posmatramo prvenstveno kroz osobine određene kategorije, bilo pozitivne bilo negativne, a za posljedicu može (a ne mora) imati i dehumanizaciju. Depersonalizacija funkcioniše i u pravcu pripadnika sopstvene grupe, kao i vanjske grupe, kad se obično naziva stereotipisanje.

Ljudi u gomili preuzimaju kolektivni identitet, tj. grupnu svijest, i odbacuju moralne norme i socijalne kočnice koje inače posjeduju, te se ponašaju daleko agresivnije nego inače. Takođe, depersonalizacija nije isto što i deindividuacija. Deindividuacija je termin koji je termin koji je skovan i najviše korišten od strane Zimbarda (1970), a pod uticajem Le Bonovog (1896) viđenja ponašanja ljudi u gomili. Po Le Bonu, osnovna karakteristike čovjekovog ponašanja u masi su gubitak odlika ličnog identiteta, osjećaj anonimnosti, sugestibilnost i agresivnost. Deindividuacija je kasnije, u klasičnim sociopsihološkim istraživanjima, opisivana kao proces u kome osoba pod dejstvom uniformisanja ili nekog drugog grupnog označavanja gubi svoj identitet i počinje se ponašati asocijalno i agresivno. Na primjer, pripadnici Kluksklan rasističkog pokreta su koristili bijele odore sa maskama kad su vršili linčovanja ili paljenja, jer su ih na neki način ove odore odvajale od njihovog svakodnevnog identiteta. Zajedničko za Le Bonovo i Zimbardovo shvatanje je da anonimnost u gomili neminovno vodi ka antisocijalnom ponašanju. S druge strane,

depersonalizacija ne označava gubitak, već promjenu identiteta kao zaokret u pravcu grupnog identiteta. Iako se depersonalizacija ne vezuje nužno za agresivno i destruktivno ponašanje, ona se mogu javiti ukoliko se osoba identifikuje sa grupom koja normativno propisuje takva ponašanja. Ukoliko grupne norme propisuju pomagačke aktivnosti, kao na primjer u slučaju medicinskog osoblja, odstranjivanje znakova individualnog identiteta i oblačenje bijelih odora ne mora voditi ka agresivnom ponašanju, već upravo suprotno. Zimbardov i Le Bonov pogled na grupno ponašanje bi, u slučaju etničkog, kao i svakog drugog identiteta, bio dosta depresivan: krajnji ishod svakog grupnog identiteta bio bi antisocijalno ponašanje. Poenta koja se mora naglasiti jeste da, u svjetlu socio---identitetskih procesa, depersonalizacija opisuje zaokret u pravcu društveno---normativnog ponašanja, a ne u pravcu antisocijalnog ponašanja. Kako nastaju ove norme i zašto imaju određen oblik predstavlja pitanje kojim ćemo se tek pozabaviti.

Sociološki aspekt teorije socijalnog identiteta

Naime, teorija socijalnog identiteta govori o vezama između socio--identifikacijskih procesa, pojedinčevog doživljaja sebe, različitih društvenih grupa, njihovih članova, kao i ponašanja usmjerenog prema članovima grupe kojoj pripada i članovima drugih grupa. Iako smo već naglasili da spadaju pod isti okvir socio---identitetske perspektive, u teoriji samokategorizacije se uglavnom raspravljaju kognitivni aspekti socijalnog identiteta, dok se u teoriji socijalnog identiteta dosta govori o sadržaju socijalnog identiteta i procesima koji ga čine, te o motivaciji za međugrupna ponašanja i međugrupnim procesima.

Socijalni identitet

Tajfel je u svojim razmatranjima socijalni identitet odredio kao "onaj dio individuinoeg samopoimanja koji dobija iz svog doživljaja članstva u socijalnoj grupi (ili grupama) zajedno sa vrijednošću i emocionalnim značajem vezanim za to grupno članstvo" (Tajfel, 1981, p. 255). Socijalni identitet³³ se može definisati kao stepen u kome je grupno članstvo uključeno u samopoimanje, a varira od osobe do osobe i od situacije do situacije (Schmid et al., 2011). Ovo znači da pripadnost određenoj grupi ima značenje i važnost za osobu i da se osoba osjeća povezanom sa grupom. U teoriji socijalnog identiteta ukupni čovjekov identitet se razmatra kao sačinjen od ličnog i socijalnog identiteta. Ovo može da se shvati kao jedna dimenzija na čijem jednom ekstremu se nalazi isključivo lični, a na drugom isključivo socijalni identitet, pri čemu se stvarna osoba uvijek nalazi negdje između dva ekstrema na ovoj dimenziji. Dok, s jedne strane socijalni identitet obezbjeđuje uniformnost grupnog ponašanja, lična komponenta identiteta utiče na varijabilnost ponašanja članova grupe. Iz Tajfelove definiciji zaključujemo da se socijalni identitet ne shvata kao jednostavna dimenzija ili kategorija, već da je u pitanju višedimenzionalan konstrukt. Vidimo da se tu spominje kognitivna komponenta (samokategorizacija, svijest o grupnoj pripadnosti), evaluativna komponenta (stepen u kojem osoba procjenjuje grupu pozitivnom ili negativnom), te afektivna komponenta (u kojoj mjeri se osoba osjeća emocionalno vezana za grupu).

Autori koji su se kasnije bavili proučavanjem socijalnih identifikacija su nekad navodili i veći broj dimenzija. Jednu od najdetaljnijih analiza su dali Ashmore i saradnici (Ashmore, Deaux, & McLaughlin---Volpe, 2004), koji predlažu čak sedam faktora procesa socijalne identifikacije: 1) samokategorizacija, 2) evaluacija, 3) važnost, 4) vezanost i međuzavisnost, 5) socijalna ugrađenost, 6) ponašajna uključenost, i 7) sadržaj i značenje. Samokategorizacija, pored toga što označava svrstavanje sebe u društvenu kategoriju, govori i o tome koliko sebe vidimo kao prototipnog člana grupe, kao i o stepenu sigurnosti sa kojim se osoba svrstava u određenu grupu. Evaluacijska komponenta govori o tome u kojem stepenu osoba procjenjuje grupu pozitivnom ili negativnom. Važnost govori o

---

³³ *Socijalni identitet* se često koristi u sličnom značenju kao i *socijalna identifikacija*, posebno kada autori žele da izbjegnu esencijalnost značenja *identitet*, jer pojam *identifikacija* obično označava proces, a ne stanje. U našem jeziku to ponekad rogovatno zvuči, jer se termin identifikacija koristi i za lične dokumente, ali u ovom tekstu oba termini će biti ravnopravno korištena.

stepenu u kome osoba procjenjuje određeni socijalni identitet važnim za samopoimanje, a ovo je obično ono što se naziva i jačinom identifikacije.

Vežanost i međuzavisnost govore o emocionalnoj vežanosti za grupu i doživljaju zajedništva sa grupom i njenim članovima. Socijalna ugrađenost je faktor koji govori o stepenu u kojem je određeni socijalni identitet ugrađen u život osobe i u kojoj mjeri je vežan za njene društvene relacije.

Ponašajna uključenost nam govori o tome koliko je osobino ponašanje određeno konkretnim socijalnim identitetom. Sadržaj i značenje govore o tome u kojoj mjeri se tipične osobine grupe vide kao kompatibilne sa sopstvenim osobinama, ali i o tome kakva su uvjerenja o ulozi grupe i grupnog identiteta u društvu. Ukratko, ova multidimenzionalnost znači da određenje socijalnog identiteta uopšte nije tako jednostavno kao prosta samokategorizacija, što je vidljivo u već spominjanim istraživanjima o efektima socijalnih identifikacija na međugrupna ponašanja.

Glavni motivi u izgradnji socijalne identifikacije

Šta ljude navodi da se kategorišu u određene grupe i identifikuju s njima? U socijalno-identitetskim pristupima zastupljeno je nekoliko vrsta motiva za kategorizacijske i identifikacijske procese. Različiti autori predlažu različite motivacijske procese, koji se nekad i kombinuju. Tu spadaju motivi za samopoštovanjem (eng. self-esteem), potrebu za samounapređenjem (eng. self-enhancement) i pozitivnom različitošću (eng. positive distinctiveness), motiv za smanjenjem nesigurnosti i nejasnoće (eng. uncertainty reduction), te motiv za optimalnom različitošću (eng. optimal distinctiveness).

Socijalni identitet i međugrupne relacije

Ako su socijalna poređenja u unutargrupnom kontekstu zasnovana na traženju sličnosti, međugrupna poređenja se baziraju na različitostima između naše i vanjske grupe, te naglašavanju tih razlika. Procesi uključeni u formiranje socijalnog identiteta, iako često bazirani na unutargrupnim poređenjima između ljudi i prototipskih predstava, ne oslanjaju se samo na unutargrupnu dinamiku. Na primjer, poređenje neke osobe sa unutargrupnim prototipom obično uključuje i traženje razlika u odnosu na prototip druge grupe. Uočavanje razlika među grupama (odnosno grupnim prototipima) nije dovoljno, već su uključeni i procesi vrednovanja tih razlika, a sve u svrhu pronalaženja pozitivnih ishoda poređenja za pripadnike sopstvene grupe. Opažene razlike među prototipima, naravno, ne mogu ostati akademske, već moraju imati i vrednosno značenje za članove grupe. Međugrupno poređenje može rezultovati negativnim ishodom za našu grupu, ali samo ukoliko dimenzija poređenja nije jako bitna. Tako, pripadnik bilo kojeg balkanskog naroda će bez problema priznati da su Englezi bolji od njih u ragbiju, ali u fudbalu --- nikad. Ukratko, jedan od temelja socijalnog identiteta je traženje po nas vrijednosno pozitivnog ishoda ovih poređenja, koja naglašavaju unutargrupne sličnosti i međugrupne razlike (Hogg, 2006; Tajfel & Turner, 1979). Jedna od snaga ovog pristupa je upravo činjenica da dobro objašnjava mehanizme etnocentrizma, odnosno zašto članovi dvije grupe koje se međusobno porede traže što više načina da budu različitiji i bolji jedni od drugih.

Strukturu društvenih uvjerenja čini nekoliko elemenata:

1. uvjerenja o statusu vlastite grupe o odnosu na vanjsku grupu;
2. uvjerenja o tome koliko je čvrst odnos između statusa grupa;
3. uvjerenja o tome koliko je legitiman odnos između statusa grupa;
4. uvjerenja o propusnosti grupnih granica;
5. uvjerenja o tome da li je dostižan drugačiji odnos.

U interakciji socijalnog identiteta i međugrupnih odnosa posebnu ulogu zauzima sistem društvenih uvjerenja vezanih za odnose među grupama. Ovaj sistem uvjerenja pomaže u objašnjenjima razloga zašto i kako članovi percipiraju i održavaju određene pozicije grupa kojima pripadaju, pogotovo u hijerarhijskim sistemima. Kombinovanjem ovih uvjerenja dobijamo spektar različitih mogućih međugrupnih ponašanja (Ellemers, Wilke, & Van Knippenberg, 1993). Recimo ukoliko neka grupa ima uvjerenja da je njen status niži, da je

odnos između statusa čvrst, legitiman i propusan, njeni članovi su motivisani da više identifikuju sa vanjskom grupom višeg statusa. Za primjer se može uzeti rašireno uvjerenje u SAD o ekonomskoj mobilnosti navise --- uvjerenje da svako ima jednaku šansu da uspije u životu, odnosno da pređe u grupu višeg statusa. Kao rezultat ovog uvjerenja postoji mala identifikacija sa sopstvenom društvenom klasom i održava se postojeći status stvari kroz identifikacije sa bogatim i slavnim osobama, pogotovo iz medijskog svijeta. S druge strane, ako članovi vide na drugačiji način odnos između statusa grupa, npr. kao labilan, nelegitiman, nepropusan, postoji velika vjerovatnoća da će se uključiti u kolektivnu akciju promjene odnosa statusa. Ovaj sistem uvjerenja je dinamičan i sklon rekonstruisanju i promjenama. Tako ponekad grupe, na osnovu kombinacije ovih varijabli, odlučuju koju vanjsku grupu biraju za poređenje, a nekad se angažuju oko promjene uvjerenja koja će omogućiti stabilno grupno članstvo.

Socijalno---identitetski pristup međugrupnim odnosima se, ukratko, zasniva na dvije premise (Brewer & Gaertner, 2004):

1. Ljudi organizuju svoje razumijevanje društvenog svijeta na bazi kategorisanja kontinualnih pojava u odvojene klase, a jedan od efekata kategorizacije jeste smanjivanje opažanja razlika unutar kategorija i naglašavanje razlika između kategorija.
2. Budući da su pojedinci su uvijek članovi neke društvene grupe, a nisu članovi nekih drugih, socijalna kategorizacija uvijek nosi podjelu na našu grupu i drugu grupu, odnosno na "nas" i "njih"³⁴. Društvene kategorije nose vrijednosni značaj za osobu i zato je podjela na "nas" i "njih" uvijek zasićena emocijama.

Kao posljedice socijalne kategorizacije imamo neke univerzalne fenomene koji se javljaju u međugrupnim situacijama. Kad je neka socijalna kategorizacija istaknuta, zbog asimilacije unutar kategorije i jasne granice među kategorijama mi percipiramo veću sličnost između nas i pripadnika naše grupe, nego između nas i pripadnika druge grupe (princip međugrupnog naglašavanja). Javljaju se pozitivna osjećanja, poput sviđanja i povjerenja, prema pripadnicima vlastite grupe, ali ne i prema pripadnicima druge grupe (princip unutagrupnog favoriziranja). Međugrupna poređenja su povezana sa opažanjem da ne može

---

³⁴ U originalnom korištenju termin "ingroup" se može tumačiti kao i kao "pripadnici moje/naše grupe" i kao "moja/naša grupa", dok se "outgroup" takođe može prevesti kao "pripadnici tuđe/druge grupe" ili "tuđa/druga grupa". Ponekad je rogovatno stalno koristiti termin "pripadnici moje/vanjske grupe", pa se u tekstu češće koristi skraćena verzija "naša/vanjska grupa", iako nije u pitanju strukturalna sociološka analiza.

postojati saradnja između nas i njih (princip društvenog takmičenja). Iako takmičenja i konflikti ne moraju neminovno biti posljedica kategorizacijskih i identifikacijskih procesa, ovo bi ujedno bio i pojednostavljeni prikaz kako može doći do nesaradnje i konflikta između društvenih grupa.

Neki od praktičnih doprinosa socio-identitetske teorije međugrupnih odnosa odnosi se na pitanje kako razriješiti međugrupno neprijateljstvo i konflikt, te ih pretočiti u pozitivne veze između grupa i ljudi. Sa stanovišta teorije socijalnog identiteta najjednostavnije rješenje je rekategorizacija dvije grupe u jednu grupu nadređenog identiteta. Ovo bi obuhvatilo formiranje nove kategorizacije, novog prototipa i svih ostalih procesa koji čine novi socijalni identitet. Ipak, primjeri iz realnosti, kao i iz istraživanja pokazuju da ovo nije lako učiniti (Gaertner & Dovidio, 2000). Često se dešava da novoformirani socijalni identitet nosi više osobina u startu većinske grupe, ili grupe višeg statusa, te onda članovi manjinske grupe doživljavaju da novi identitet ugrožava njihov originalni identitet (Hornsey & Hogg, 2000). Istraživanja rađena u bosansko-hercegovačkom kontekstu (Majstorović & Turjačanin, 2013) pokazuju u kojoj mjeri je ovo teško izvodivo u stvarnosti, odnosno kako je nekad skoro nemoguće stvoriti novi jedinstveni nadređeni identitet, a da svi etnički identiteti budu podjednako zadovoljeni.

Višestruke kategorizacije i socijalni identitet

Vidjeli smo da teorija socijalnog identiteta preferira perspektivu gdje postoji jedna društvena kategorizacija dominantna u konkretnom kontekstu, odnosno jedan grupni identitet koji je psihološki istaknut. Nema osobe koja u socijalnoj kategorizaciji spada samo u jednu kategoriju. Svaki put kad se priča o identitetu, govori se o tome da osoba ima više načina na koje se identifikuje. Ovaj pristup je svakako lakši za istraživanje u laboratorijskim uslovima, ali kako smo već vidjeli u dijelovima teksta gdje smo spominjali odnose manjinskih i većinskih grupa, nekad objašnjenja koja koriste samo jedan identitet nisu dovoljna. Stvarne socijalne relacije između grupa, pojedinaca i grupnih prototipa često su komplikovane.

Kakav može biti efekat isključivih grupnih identifikacija vidimo u kontekstima nekih etničkih konflikata širom svijeta. Ponekad je jasno kako su kompleksni, a ponekad i slični, identiteti grupa za koje se nalaze u dugotrajnim sukobima. U Turskoj Kurdi i Turci dijele istu religiju (ali ne i jezik), Hutu i Tutsi u Ruandi su uglavnom katolici (uz to govore istim

jezikom), U Libanu Arapi hrišćani i muslimani takođe govore istim jezikom, u Sjevernoj Irskoj Irci katolici i protestanti govore istim jezikom, u Izraelu Jevreji i Arapi dijele istu teritoriju ali su različite religije i jezika, u Bosni i Hercegovini Bošnjaci, Hrvati i Srbi različitih vrsta i podvrsta religija ali istog jezika, itd. Pripadnici svake od ovih grupa imaju mogućnosti da se identifikuju na više načina, ali u ovim sredinama insistira se na etničkoj (tj. nacionalnoj) identifikaciji. Kako to naglašavaju istraživači kompleksnih socijalnih identiteta, nije grupni identitet sam po sebi zaslužan za konflikte, koliko istaknuto naglašavanje jednog identiteta (Brewer, 2010). Fokusiranje na samo jedan identitet smanjuje složenost identifikacijskih procesa na najjednostavniju razliku: mi i oni. Ova jednostavnost distinkcije na nas i njih se često javlja u laboratorijskim istraživanjima, gdje se ti procesi namjerno forsiraju u svrhu istraživanja. U svakodnevnom životu ovakva homogenizacija se pojavljuje u situacijama kad članovi grupe počnu opažati prijetnju po grupni identitet. Ipak, mnogo češće u stvarnosti osoba može imati višestruke, odnosno hibridne, identitete, i svaki od ovih identiteta čini da se ponašamo na određen način. U modernom društvu, ispresijecanom ulogama i grupama, društvene dimenzije našeg identiteta uključuju pol, seksualne orijentacije, starost, profesiju, religiju, etnicitet, političku orijentaciju, klub za koji navijamo itd. Svaka od ovih distinkcija može biti snažan izvor identifikacije i u svakoj od grupa vjerovatno imamo člana s kojim dijelimo jednu od dimenzija, ali ne i neke druge. Vidjećemo poslije da ova kompleksnost identiteta može imati različite posljedice po naš doživljaj svijeta, ali i po međugrupne odnose.

Ono što je za nas interesantno jeste da istraživanja iz socijalne psihologije uglavnom pokazuju pozitivan efekat kompleksnosti socijalnog identiteta na smanjivanje međugrupnih predrasuda i konflikta (Brewer, 2000a; Crisp & Hewstone, 2007; Crisp, Walsh, & Hewstone, 2006). Zašto ukrštanje socijalnih identiteta donosi povećanje međugrupne tolerancije? Jedan od teorijskih odgovora može biti da djelimično preklapanje grupnih članstava smanjuje evaluativni značaj međugrupnih poređenja za identitet, smanjujući i potrebu za međugrupnom diskriminacijom (Brown & Turner, 1979). Na ovaj način se pruža više mogućnosti za uključenje drugih osoba u vlastitu socijalnu kategoriju, odnosno kategorizacije nisu u potpunosti isključive. Dalje višestruko grupno članstvo smanjuje važnost pojedinačnih socijalnih identiteta, opet smanjujući motivacijsku osnovu za preferiranje svoje grupe (Brewer, 1991).

Ako ne postoji samo jedna kategorija kojoj možemo pripadati, tj. ako imamo veći izbor socijalnih identita, logično je da se ne moramo vezivati za jednu grupu i isključivo za nju.

Na kraju, po principima perspektive kognitivne ravnoteže, ako opažamo osobu kao člana naše grupe na jednoj dimenziji, a kao člana druge grupe na drugoj dimenziji, vrednovaćemo ga pozitivno kao člana naše grupe --- a zbog kognitivne ravnoteže trebalo bi da se pozitivno vrednovanje proširi na sve članove druge dimenzije poređenja (Heider, 1958).

IV DIO: SOCIOLOŠKI ASPEKTI DETERMINIRANJA OSTALIH ASPEKTATA LIČNOSTI I KREIRANJE NACIONALNIH IDENTITETA

Izgradnja nacionalnih identiteta i bitak savremenog čovjeka

Etabliranjem komunističkog internacionalizma kao vertikalne identitetske osnove nastupa granična situacija nacionalnog identiteta postmodernog „zapadnog“ čovjeka, a radikalani slom mjerodavnosti važećeg nacionalnog samoiskustva stvara određene divergencije i konfliktnosti unutar ličnosti. Rehabilitacija nacionalnog identiteta svoj početak mora imati izvan dosega i opsega pojmovnog započinjanja njegove dekonstrukcije – dakle, samo na granici onog povijesnog trenutka kojim je začeta njegoa evropska modernizacija. Otuda, danas, konzervativizam postmoderne - koga se zapravo ponajviše pribojavaju evropeizirani učitelji budućnosti, jer isti pruža mogućnost vanpolitičkog i vanekonomskeg identitetskog utemeljenja (koje je osnovni neprijatelj otvorenog društva) – znači ni manje ni više nego metadiskurzivni otklon od prostora kolonijalne metafizike zapadnog identiteta. On (ovaj metadiskurzivni otklon) za nas može da ostvari svoj puni kapacitet emancipativnim iskorakom iz diskurzivnog prostora kojim je do sada naučno oblikovana naša budućnost takvim (vanpovijesnim) rehabilitovanjem tradicije u kome, uostalom i počiva naša Balkanska (eshatološka) dekonstrukcija projekta Moderne.

Sociologija, tradicija i nacija: utjecaj na ličnost

Međutim, kako uopšte (metateorijski i epistemološki) tematizovati tradiciju kao socijalni rezervoar smisla (Lukman i Berger) i prostor iskona (prostor rehabilitacije nacionalnog identiteta), kada unutar diskurzivnog prostora sociologije kao „internacionalnog“ projekta Moderne nije moguće misliti van načela metodološki iznuđene liberalne autogenocidnosti koja na neki čudnovat način internacionalno pretpostavlja nacionalnom? Da li sociologija kao nikad procvjetalo pozitivističko čedo liberalizma, u uslovima mesijanskog trenutka uopšte dopušta pravo na samoodbranu (kako bi rekao Kant, pravo predusretanja, prevencije

i nužde) ili je pak samo pozivanje na ovo pravo, uhvaćeno u implicitnu metafiziku onoga što se hoće osporiti?

Sociologija, kao i svaki drugi diskurzivni projekat Moderne, ima osnovnu povijesnu ulogu da stepen modernizacije nezapadnih drugosti mjeri stepenom emancipacije od njihove suštine. Osnovna pragmatika sopstva ovog postupka jeste diskurs i njemu pripadajuće diskurzivno iskustvo na koje se diskurs nominalno odnosi i koje on intencionalno pretpostavlja. Usvajajući diskurs usvaja se i iskustvo koje taj diskurs intencionalo pred-meće kao objektivnu datost. Otuda je sam diskurzivni prostor sociologije već intencionalan – on predstavlja i pretpostavlja metodološko nametanje jednog specifičnog (katoličko-protestantskog) iskustva kao univerzalnog i normativno važećeg. Ovo je lako pokazati na pokušaju da se društvo kao jedan (politički) oblik društvenosti nametne kao jedini mogući oblik društvenosti. Od Vebera i Tenisa pa sve do Levinasa, na Zapadu, pojam zajednice pogrešno je mišljen, jer unutar katoličko-protestantskog (autoritarno-individualnog) kulturnog kruga iskustvo zajednice i nije moguće. Dok Veber i Tenis nemajući etičko (saborno) iskustvo zajednice kao evharistije ličnosti, zajednicu zamišljaju kao kakvu tradicionalnu i afektivnu konstrukciju, tek Levinas, zahvaljujući svom jevrejskom porijeklu, zajednicu počinje misliti u njenoj etičkoj (liturgijskoj) dimenziji kao intersubjektivni Mi-odnos ličnosti (drugosti). Tako je, sve do nedavno, povijesni nedostatak iskustva društvenosti uspješno egzistirao kao obavezujuće iskustvo društvenosti. Međutim, nas ne bi trebala toliko da čudi spremnost Zapada na naučnu proizvodnju poželjne istine/stvarnosti koliko spremnost nacionalne sociološke elite da se takmiči u distribuiranju takve istine/stvarnosti. Eklatantan primjer ovakve naučne autogenocidnosti može se pronaći u Sociološkom rječniku (Mimica, Bogdanović), u kome je na nivou pojma (društvo-zajednica), kao infrastrukturne matodološke pretpostavke mišljenja, preuzeto i kao normativno nametnuto tuđe kulturno iskustvo, što u osnovi predstavlja školski primjer reflektivne strategije instrumentalne dehistijanizacije socijalnog prostora pravoslavne sabornosti (liberalno-emancipatorskog zaborava ličnosti i zajednice). Kako je to moguće? Prosto, marksizam je propao ali marksisti još nisu. Zbog toga savremena nauka sa interdisciplinarnim i multidisciplinarnim pristupom, a koristeći posljednje naučne spoznaje psihologije, sociologije, politologije i filozofije, još uvijek ne može da precizno definira u osnovnu polugu detrimiranja crta ličnosti kod izgradnje nacionalnog identiteta. Jer kako bi intelektualni potomci nepostojećeg sistema i mogli da opredmete svoj tzv. „internacionalni elitizam“ nego u formi permanentne krize nacionalne ideje? Da li je uopšte fenomen

socijalističkog elitizma i imao drugačiju društvenu ulogu nego da komunizmom kao anomalijom sabornosti (Berđajev) izvrši trajnu desuverenizaciju svijesti (metadiskurzivnog prostora) nacije, iz koje se ima ostvarivati suverenizacija nacionalnog političkog i geografskog prostora? Kako iz desuverenog metadiskurzivnog prostora nacionalnog identiteta, prostora oslobođenog temeljne nacionalne ideje, obezbjediti suverenitet političkiom prostoru kao prostoru normativnog važenja nacionalne ideje? Nikako drugačije nego pozitivističkom liberalizacijom partizanske politike (kako proletersku (partijsku) politiku i naziva vladika Velimirović)? Šta vrijedi i da se izvrši pojmovna rehabilitacija nacionalne ideje (Bog, crkva, eshatologija, sabornost, zajednica, patrijarhalna porodica, ličnost i teodulija), kada je diskurzivni prostor koji nasljeđuju nove generacije (a diskurzivni prostor je sekularizovan metadiskurzivni prostor) trajno zaražen virusom nacionalne autogenocidnosti? Da li je *mraksizam* izvršio svoju istorijsku zadaću u formiranju ličnosti pojedinca?

Evropska politika identiteta i sociološke crte ličnosti oblikovane ideologijom

Budući da (moderna) evropska politika identiteta (redukcija drugog na sredstvo da bi se obezbjedilo vlastito povijesno samoprisustvo) svoj korijen ima u političkoj konstrukciji identiteta (odakle slijedi da su njen sastavni dio podjednako i demokratija i liberalizam i fašizam i marksizam), onda se uspostavljanje odgovornosti u povijesnoj stvarnosti (Patočka) ne može događati izvan same povijesne stvarnosti kao metadiskurzivnog prostora unutar kojeg politički diskurs moderne začinje svoje epohalno postojanje. Tematizujući povijesnu stvarnost kao metadiskurzivni prostor, fenomenološka sociologija ne može, a da ne tematizuje povijesnu pretpostavljenost zajednice (prirodnog stanja) u odnosu na društvo (političko-ekonomskog stanja), čiji je zaborav pretpostavka, ali i fundamentalni problem moderne socijalne ontologije.

Sama sociologija predstavlja utemeljujući projekat Moderne u kome je preko političke ideje društva trebala biti socijalno opredmećena utemeljujuća funkcija bitka kao središnjeg pojma filozofske ontologije. Otuda sociologija i nije mogla biti nešto više do moderna socijalna

ontologija, a pojam društva nešto drugo do metafizičko ishodište Moderne. Društvo kao socijalno-darvinistički kolektivizam, predstavlja antropološku redukciju društvenosti jer se ličnost pojavljuje samo kao dijalektička ekspresija socijalnosti kao političkog odnosa. Otvoreno društvo kao socijalno otvaranje redukovane društvenosti zapravo jeste zatvaranje (sekularizacija) društvenosti. Ispražnjeno od evharistije (susreta ličnosti kao ekstatičkog događaja zajednice), ono predstavlja civilizacijski projekat povijesnog zatvaranja Moderne od suštine društvenosti - petrifikaciju demokratsko-liberalnih pretpostavki arijevske supremacije. Ako sociologija, preko pojma društva podjednako kao i filozofska ontologija preko pojma bitka, vrši metafizičko nasilje redukcijom Društvenosti na Društvo, odnosno Drugog (*Autre*) na Istog (*Même*), onda Zajednica (*iskustvo lica*) kao liturgijski susret sa drugim (Levinas) postaje izvjesno mjesto njene dekonstrukcije. Pravoslavno (liturgijsko) iskustvo zajednice (evharistije) pokazuje da ima društvenosti koja nikada i nije bila zaražena bitkom metafizike - društvenosti u kojoj Drugog ima van načela društva kao socijalne metafizike istog. Samo eshatološka (vanpovijesna te otuda i metadiskurzivna) sabranost oduzima totalitarizmu moć njegovog otpora jer njegovi izvori prebivaju u epohalnoj antropološkoj diskurzivizaciji Moderne slobode kao ontologije ničega.

Fenomenologija sociološkog identiteta u okrilju nacije i nacionlnog

Bez obzira da li Drugog smatrali uslovom pakla (Sartr) ili uslovom sebe (Levinas), taj drugi, lice drugog, svakako se opet neumoljivo otvara kao uslov a otuda opet i kao eshatološki izraz granične situacije. Stoga, bez obzira da li se mislilo u duhu orijenta ili okcidenta, antropologija zaista predstavlja prvu ontologiju. Možda zato što imanentno implicira etiku kao prvu (i vjerovatno posljednju) filozofiju. Jer šta li drugo otvara lice Drugog ako ne interes (*inter esse*) kao zajednički prostor u kome se uspostavlja Odnos – ekstazično i hipostazično sapostojanje ličnosti koje se naziva zajednicom. Ako smo od Aristotela do Hegela i prebivali u hladovini supstancijalizma, metafizika intencionalnosti od relacionizma Kasirera i Burdijea više ne može umaći plimi dekonstrukcije. A relacionizam kao ontologija i nije zapravo ništa više (a ni manje) do etika – odgovornost za drugog, služenje i briga drugom - proizašla iz uviđanja da egzistencije nema van načela intersubjektivnosti. Otuda intersubjektivnost kao transcendencija i transcendentalnost i postulira intersubjektivni Mi-

odnos ličnosti kao ontologiju drugosti. A ontologija drugosti nikada i nije prestala biti ontologija eshatona.

Cjelokupan projekt Moderne, izgrađen na metafizici intencionalnosti, sastojao se samo u epohalnom pokušaju da se povijest nametne kao racionalni i temeljni poredak stvari. A nije povijest, niti povijesni odnos temeljni poredak stvari. Temeljni poredak stvari ili supstancija oduvijek je bio temeljni ljudski odnos ili *ethos*. Zbog toga Moderna i nije mogla naslijediti izvornu starogrčku epistemu. Konstruisanje identiteta Moderne Evrope moglo se sastojati samo u sekularizaciji vremena kojom je izvršena emancipacija od nasljeđenog varvarskog identiteta predmoderne a postantičke Evrope, kako bi se u taj diskurzivno ispražnjen identitetski prostor moglo izvršiti diskurzivno upisivanje novog identiteta a onda ovaj univerzalizovati nasilnim širenjem u prošlost ali i u budućnost. Otuda je Antička Evropa izmišljena kao temelj a kraj povijesti kao ishodište (Hegel, Kont, Poper, Fukujama). Međutim, ovaj samoerotizam duha građanske epohe (koji doista ima mnogo pojavnih oblika ali je njihovo temeljno određenje isto – naime ideja građanina kao pojmovni i ontološki začetak ideje fašizma kao redukcije drugog na sredstvo kako bi se obezbjedilo vlastito samoprisustvo) zahtjeva da se misli povrh metodološke zaštite epohe. Ne-metodično mišljenje postmoderne uistinu će na vidjelo iznijeti sve dimenzije novovjekovne redukcije antičkog imperativa o mjeri čovjštva. Kako je intencionalnost Evrope starogrčku mjeru čovjeka kao svih stvari redukcionistički interpretirala na način da se sada *ego-cogito* pojavio kao mjera svih stvari, tako je i drugost postala vandijalektičko svojstvo racionaliteta. Drugost kao ono prema čemu je nemoguće imati odnos pridolazi eshatološki. Drugost kao ono prema čemu je nemoguće uspostaviti racionalan odnos, probija branu metodološke konzerviranosti. Nastupa postmoderna entropija racionalnosti koja građaninu kao vrhuncu moderne episteme racionaliteta javlja da je za nadmeni duh *ratia* iracionalno postalo mjesto iskona.

Kako onda misliti u postmoderni, kako uopšte misliti, kad postmoderni duh dekonstrukcije pokazuje, sasvim kantovski, da mi u mišljenju nikada i nismo imali posla sa stvarnošću već samo sa našom konstrukcijom stvarnosti. Da li je moguće da mišljenje (kao intencionalna percepcija) nikada i nije imalo posla sa bilo čim drugim osim sa samim sobom? Ili adornoovski govoreći, ono što se pokušavalo misliti i na šta je intencionalna percepcija smjerala, stalno i iznova preostajalo je s one strane racionalne intervencije u objekt? I tako, suština mišljenja ostavši trajno u pripadničtvu drugom, našu percepciju i intencionalnost može samo stalno i iznova dekonstruisati, upozoravajući na fundamentalnu grešku u konstrukciji moderne episteme koja kao konstitutivno protoiskustvo stalno ostaje izuzeta iz

vlastite percepcije - da srž mišljenog stalno ostaje nemišljena i u nedohvatu eshatološkog pridolaženja. A nedohvat eshatološkog pridolaženja (apokalipsu kao prodor vječnosti u vrijeme) samoerotizovani duh okcidenta i ne može drugačije podnijeti no kao patologiju koja otvoren prostor granične situacije medikalizuje kao dekonstrukciju ega. I otuda, umjesto da se napokon dogodi apokalipsa (emancipacija od³⁵ *ega-cogita*), nastupa medikalizacija drugosti (*Weltschmerz*) koja u ime sloboda i prava *egacogita* zaustavlja ovo katarzično otrežnjenje.

Ako smo napokon (fenomenološki) uvidjeli da srž politike identiteta Moderne Evrope predstavlja percepcija, ne samo prema Drugom nego prvenstveno percepcija Drugog, onda, za razliku od nekadašnjeg, današnje buđenje iz metodike dogmatskog drijemeža ne može prećutati iskustvo da je suspenzija Drugog u korist metoda (Gadamer) ontološka pretpostavka političke zaštite epohe. Stoga samo žrtva (dijakonija, teodulija) kao autentičan odnos sa drugim (odustajanje od sebe i služeći samoprinošenje sebe) može prevladati samoerotizovani drijemež arijeuskog nasilnika. Tek je događaj žrtve događaj metapozicioniranja iz ekonomskocentrične u kulturnocentričnu paradigmu, jer ukoliko se mjeri onim izvan sebe onda nastupa trajno obesmišljavanje bilo kakve intencionalnosti. Zbog toga je događaj žrtve kao suspenzija intencionalnosti vanpovijesni protivnik negativitetu građanskog duha - ukidajući ego žrtva ukida samu mogućnost subjekt-objekt relacije. A bez ega nema samoerotizma. Otuda je temeljna pozicija savremene kolonizacije konstrukcija medikalizovane percepcije kojom se, obesmišljavanjem žrtve, na nivou doživljaja pokušava onemogućiti samo iskustvo drugog. Iz svakodnevno medikalizovane percepcije građanina iskustvo drugog uopšte nije moguće. Tek kad nastupi bolest, kataklizma ili smrt, nailazi *pathos* granične situacije koja pojavljujući nemogućnost racionalnog odnošenja poručuje da se događa eshatološko otvaranje drugosti. Na taj način se odsustvo žrtve a to znači i etike, medikalizacijom percepcije prevodi u opštu antropološku konstantu građanske epohe, u kojoj samoerotizovani građanin medikalizacijom percepcije biva „oslobođen“ na strasno bavljenje ekonomijom i politikom čime obezbjeđuje standard ugodnog reprodukovanja daljeg straha od gubitka sebe.

---

³⁵ Ako se pođe od prethodnog diferenciranja znanja i (re)prezentacije, koje y osnovi jeste diferencijacija stvarnosti i slike stvarnosti, onda pod znanjem treba podrazumijevati iskustvo stvarnosti a pod (re)prezentacijom iskustvo izraza stvarnosti. Zbog toga, kako ističe Papadopulos, uslov istine može biti samo istovjetnost iskustva a ne metodološki iznuđena istovjetnost izražavanja.

Zato , ako se danas uopšte može misliti, onda se može misliti samo ne-metodološki (van načela epohalne suspenzije drugosti) a to znači an-arhično -apofatički, izuzimanjem sadržaja vlastite svijesti.³⁶

---

³⁶ Nužnost an-arhičnog (ne-metodološkog mišljenja) pridolazi otuda što srž totalitarizma (nasilja) kao suština Evrope izvire iz instrumentalno racionalnog karaktera metoda (Markuze, Habermas, Janaras). Zbog toga ne-metodološko mišljenje zasigurno mora biti an-arhično. *Arhe*, kao princip, kao načelo prvog, jeste izraz duha intencionalnosti koji sebe samoerotično opredmećuje kao početak. *Arhe* kao takvo već jeste izraz samokonstituišuće svijesti – izraz instrumentalne metodološke intervencije koja stvarnost intencionalno prevodi u objektnost redukujući pri tom na metodološku neispravnost svaki oblik iskustva drugosti koji prethodi činu samokonstitucije svijesti.

ZAKLJUČAK

Na samom kraju važno je istaknuti da smo dokazali sve naše polazne hipoteze. Naime, Sociološke teorije često naglašavaju važnost istraživanja ponašanja pojedinca i grupa u korelaciji sa socijalnom sredinom. Tako Freud donosi novu koncepciju čovjeka po kojoj je on nesvjesno biće koje ne može donositi racionalne i svjesne odluke, a isto tako ne može ni vladati sobom. Čovjek je dio realnosti te ga treba proučavati znanstvenim metodama jer se čovjek samo tako može shvatiti. Sredina uveliko oblikuje i utiče na formiranje ličnosti, dok je u isti mah „svaki čovjek individua koju pokreću iste univerzalne i zajedničke snage, ali na specifičan način. Tako je nastala psihodinamička teorija ličnosti, odnosno idiografička teorija orijentirana na individualne razlike. Freud svoju teoriju smatra znanstvenom te smatra kako jedino znanost treba utvrđivati istinu o čovjeku.“ Okolina djelimično formira svijest koja predstavlja najvišu razinu ličnosti i uključuje ono čega smo svjesni u određenom trenutku. Kombinacija socijalno uslovljenih ponašanja u konačnici oblikuje tip ličnosti a Freud svjesno naziva iskrivljenom slikom, to jest smatra kako svjesno predstavlja proces koji ubrzo nestaje u podsvjesnom i nesvjesnom.

Sociološki kontekst formiranja tipova ličnosti dio je habitusa koji je objasnio Bourdieu u svojoj teoriji. Naime, Bourdieu vidi društvenog aktera kao utjelovljeno, situirano i pozicionirano biće, neraskidivo isprepleteno s vlastitom individualnom prošlošću i društveno-kulturnim kontekstom. Definiirajući habitus, Bourdieu kaže da je on: „... društvo upisano u tijelo, u biološku individu...“. Prema tome, habitus je sintetički naziv za mnoštvo pojedinačnih iskustava koja su formirala određeni tip subjektivnosti. Habitus je utjelovljen u individualnom akteru, a osobe s identičnim iskustvom posjeduju identičan habitus i stoga u odgovarajućim okolnostima reagiraju na identičan način: „Habitus je upravo taj unutrašnji zakon, *lex insita*, upisan u tijela identičnim povijestima...“ Prepoznatljiv motiv sociološke teorije Pierrea Bourdieua jest napuštanje anatomija društva, ali iste ne objašnjavaju složene pojave, već pojednostavljaju pitanja uslovljenosti ponašanja.

Čovjek, za razliku od drugih životinjskih vrsta, nema urođene instinkte koji vode do tipiziranih načina ponašanja. Samo čovjek stvara kulturu, koja se prenosi s generacije na generaciju. Čovjek je kao vrsta oslonjen na naučeno ponašanje koje se prenosi simboličkom aktivnošću tj. svjesnim ili nesvjesnim poučavanjem. Ona je nacrt života članova nekoga društva. Vlastita se kultura često prihvaća automatski, dok se druge procjenjuju pomoću standarda vlastite kulture, što se obično naziva etnocentrizam. Ontogenetski promatrano,

ljudsko je biće na početku života vrlo bespomoćno za samostalan život, a dugo razdoblje tjelesnog sazrijevanja čini ga prijemljivim za učenje i usvajanje novih obrazaca ponašanja. Suprotan stav, prema kojemu kulture možemo procjenjivati samo pomoću njihovih unutarnjih standarda, odnosno da kulture nije moguće rangirati u vrijednosnom smislu, naziva se kulturalni relativizam.

Ako prihvatimo da pojam o sebi predstavlja koncept koji u izvjesnoj mjeri ima veze sa socijalnom stvarnošću, onda je logično da razumijevanje identiteta i samopoimanja nije uvijek bilo isto. Da li su ljudi oduvijek i u svim društvenim kontekstima sebe poimali na isti način? Da li su identitet i individualnost shvatani na sličan način od strane pojedinca i društva u kome živi? Iako je jasno da su se pitanjima ličnosti bavili laici i filozofi od antičkih vremena, shvatanje identiteta je bilo drugačije nekada u odnosu na moderno doba.

Društvene se norme provode nagradama i kaznama, no cilj je svakoga društva da članovi društva pojedine norme smatraju objektivno ispravnim i opravdanim (legitimnim). Proces prenošenja društvenih vrijednosti i normi obično se naziva socijalizacija koja, u širem smislu, obuhvaća i učenje cjelokupne kulture nekoga društva i poznat također i kao akulturacija ili enkulturacija.

Društveni konflikt oko vrijednih resursa (novca, ugleda, moći) dovodi do društvene promjene. Pretpostavljaju da pojedine društvene skupine imaju fundamentalno različite interese tj. da je društveni konflikt permanentno stanje stvari. Spomenimo samo marksizam, koji pretpostavlja da ljudi moraju stvoriti materijalne pretpostavke za život i da su te materijalne pretpostavke – ekonomska baza – najvažnije za tumačenje ostalih društvenih procesa (nadgradnje). Određena tehnološka razina koja u društvu postoji tj. proizvodne snage obično se podudaraju s određenim proizvodnim odnosima.

Osnovna je pretpostavka interakcionizma da se moraju istraživati značenje koja svojim postupcima pridaju pojedinci tj. da se njihovo ponašanje ne može razumjeti „izvana,. Bavi se - za razliku od funkcionalizma i marksizma, kao teorija konflikta, koji su najpoznatije makroteorije (makrosociologije) - neposrednim interakcijama među ljudima tj. predstavlja mikrosociološku paradigmu. Vrlo važan učinak na ponašanje pojedinca ima njegovo samopoimanje, koje je pod utjecajem mišljenja i reakcija drugih ljudi, što se obično označava pojmom „zrcalnoga jastva,.

U razdoblju nastanka nacija-država stvaraju se sustavi masovnog i obveznog obrazovanja, koji postaju neodvojivi od nacionalnih ciljeva, poput nacionalnog jedinstva, stvaranja ekonomski produktivne populacije, stvaranja učinkovite državne administracije i sl. Ovi rangovi imali su za cilj motiviranje birokrata za napredak unutar hijerarhije i vezivanje vlastite budućnosti i karijere uz položaj unutar državnog aparata . Do uspostave nekog oblika državnog obrazovanja dolazi tek političkim osnaživanjem nižih slojeva, koje stvara potrebu stvaranja politički obrazovanih građana koji prihvaćaju temeljne norme ponašanja unutar demokratske politike.

Naime, prema Ilichu, škole ne razvijaju individualizam, maštu i kreativnost, a nisu osobito dobre ni u podučavanju vještina koje su korisne za svakodnevni život, skriveni nastavni program (hidden curriculum) od učenika stvara poslušne i konformističke pojedince budući da škola ima moć izdavanja obrazovnih certifikata. U vezi sociologije obrazovanja, obuhvaća sve one ideje i teorije koje smatraju da je cilj obrazovanja razvijanje pojedinca i njegovih potencijala.

LITERATURA

Knjige

1. Alexander, Jeffrey C. i Giesen, Bernhard (1987). From Reduction to Linkage: The Long View of the Micro-Macro Link, u: Alexander, Jeffrey C., Giesen, Bernhard, Münch, Richard i Smelser, Neil J. (ur.). The Micro-Macro Link. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, str. 1-42.
2. Alexander, Jeffrey C., Giesen, Bernhard, Münch, Richard i Smelser, Neil J., ur. (1987). The Micro-Macro Link. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
3. Alvesson, Mats i Skoldberg, Kaj (2000). Reflexive Methodology: New Vistas for Qualitative Research. London: Sage.
4. Bek, U., (2001), Rizično društvo: U susret novoj modernosti, Beograd, Filip Višnjić.
5. Berger, P., Luckman, T., (1992) Socijalna konstrukcija zbilje: Rasprava o sociologiji znanja, Zagreb, Naprijed.
6. Berk, L. E. (2008) Psihologija cjeloživotnog razvoja. Jastrebarsko: Naklada Slap
7. Boeree, C.G. (2006). Shippensburg University. Preuzeto 12. rujna 2016. s <http://webpace.ship.edu/cgboer/maslow.html>.
8. Bognar, L., Kragulj, S. (2011). Odnos između kreativnosti i samoaktualizacije u sveučilišnoj nastavi. Učiteljski fakultet u Osijeku. Osijek
9. Bohman, James (1999). Practical Reason and Cultural Constraint: Agency in Bourdieu's Theory of Practice, u: Shusterman, Richard (ur.). Bourdieu: A Critical Reader. Oxford, Malden: Blackwell Publishers, str. 129-152.
10. Bourdieu, Pierre (1977). Outline of a Theory of Practice. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Bourdieu, Pierre (1988). Homo Academicus. Stanford: Stanford University Press.
12. Bourdieu, Pierre (1989). Social Space and Symbolic Power, Sociological Theory, 7 (1): 14-25.
13. Bourdieu, Pierre (1990a). In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology. Stanford: Stanford University Press.
14. Bourdieu, Pierre (1990b). The Logic of Practice. Stanford: Stanford University Press.

15. Bourdieu, Pierre (1990c). The Scholastic Point of View, *Cultural Anthropology*, 5 (4): 380-391.
16. Bourdieu, Pierre (1998). *Practical Reason: On the Theory of Action*. Stanford: Stanford University Press.
17. Bourdieu, Pierre (2000). For a Scholarship with Commitment, *Profession*, 40-45.
18. Bourdieu, Pierre (2003). Participant Objectivation, *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 9 (2): 281-294.
19. Bourdieu, Pierre i Wacquant, Loïc J. D. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.
20. Bourdieu, Pierre, Chamboredon, Jean-Claude i Passeron, Jean-Claude (1991). *The Craft of Sociology: Epistemological Preliminaries*. New York, Berlin: Walter de Gruyter.
21. Callero, Peter L. (2003). The Sociology of the Self, *Annual Review of Sociology*, 29: 115-133.
22. Chamorro-Premuzic, T. i Furham, A. (2005). *Personality and intellectual competence*, Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers.
23. Čomski, N., (1999) *Kontrolisana demokratija*, Podgorica, CID.
24. Deer, Cécile (2008). Reflexivity, u: Grenfell, Michael (ur.). *Pierre Bourdieu: Key Concepts*. Durham: Acumen Publishing, str. 199-212.
25. Društvena istraživanja Zagreb, 1 (27), str. 1-21.
26. Durkheim, Emile (1999). *Pravila sociološke metode*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
27. Đurić, M., (1964) *Sociologija Maxa Webera*, Zagreb, Matica Hrvatska.
28. Echeverria, G., () *Il pensiero politico di Max Weber tra passato e futuro*, Polithink, dostupno na: academia.edu, preuzeto: 12. 6. 2019.
29. Elster, J., (2000) *Uvod u društvene znanosti: matice i vijci za objašnjenje složenih društvenih pojava*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
30. Erikson, E.H. (2008). *Identitet i životni ciklus*. Beograd: Zavod za udžbenike
31. Feist, J. i Feist, G.J. (2008). *Theories of Personality*. McGraw-Hill Primis, London.
32. Foster, Roger (2005). Pierre Bourdieu's Critique of Scholarly Reason, *Philosophy and Social Criticism*, 31 (1): 89-107.
33. Fulgosi, A. (1997). *Psihologija ličnosti, teorije i istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga

34. Giddens, A., (1993) *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of*
35. Giddens, A., (1998) *Posledice modernosti*, Beograd, Filip Višnjić.
36. Giddens, Anthony (1979). *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. London: Macmillan.
37. Giddens, Anthony (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
38. Golubović, Z., (2006), *Doprinos Pjera Burdijea humanizaciji društvenih nauka*, Beograd,
39. Grenfell, Michael (2004). *Pierre Bourdieu: Agent Provocateur*. London, New York: Continuum.
40. Grenfell, Michael, ur. (2008). *Pierre Bourdieu: Key Concepts*. Durham: Acumen Publishing.
41. Hall, C.S., Lindsay G. (1982). *Teorije ličnosti*. Beograd: Nolit
42. Helle, Horst J. i Eisenstadt, Shmuel N., ur. (1986). *Micro-Sociological Theory: Perspectives on Sociological Theory Volume 2*. London: Sage.
43. Hoyle, R. H. (2010). *Handbook of Personality and Self-Regulation*, Oxford: Blackwell Publishing. Internet izvori.
44. Hrvatska psihološka komora (2007). *Katalog psihodijagnostičkih sredstava*. Zagreb
45. Ibrulj, N., (2005) *Stoljeće rearanžiranja: esej o identitetu, znanju i društvu*, Sarajevo, Filozofsko društvo THEORIA.
46. Institut za filozofiju i društvenu teoriju Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, dostupno: *Kulturno naslijeđe Pijera Bourdijea*, Biblioteka DISP.
47. Institut za filozofiju i društvenu teoriju Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, dostupno: *Kulturno naslijeđe Pijera Bourdijea*, Biblioteka DISP.
48. *Interpretative Sociologies*, Polity Press.
49. Jenkins, Richard (1992). *Pierre Bourdieu*. New York: Routledge.
50. Johnson, Doyle P. (2008). *Contemporary Sociological Theory: An Integrated Multi-Level Approach*. New York, Dordrecht, Heidelberg, London: Springer.
51. Kalanj, Rade (2002). *Pierre Bourdieu. Sociologija i angažman, Socijalna ekologija*, 11 (1-2): 97-113.
52. Kalberg, S. (1980) *Max Weber's Types of Rationality: Cornerstones for the Analysis of Rationalization Processes in History*, AJS, Island Lake.

53. Kalberg, S., (2005), Max Weber : Readings and Commentary on Modernity, USA, . Blackwell Publishing.
54. King, Anthony (2000). Th inking with Bourdieu Against Bourdieu: A ‘Practical’ Critique of the Habitus, Sociological Th eory, 18 (3): 417-433.
55. Kovač, D. (2013) Projektivne tehnike – plod kreativnosti ili put u nesvjesno?. Preuzeto 20. rujna 2016. s <http://www.istrazime.com/klinickapsihologija/projektivne-tehnike-plod-kreativnosti-ili-put-u-nesvjesno/>
56. Lachman, L. M., (1971) The Legacy of Max Weber, Berkeley, The Glendessary Press.
57. Larsen, R.J. i Buss, D.M.(2008). Psihologija ličnosti. Jastrebarsko: Naklada Slap.
58. Larsen, R.J., Buss, D.M. (2008). Psihologija ličnosti. Jastrebarsko: Naklada Slap
59. Layder, Derek (2006). Understanding Social Th eory. London, Th ousand Oakes, New Delhi: Sage Publications.
60. Maton, Karl (2008). Habitus, u: Grenfell, Michael (ur.). Pierre Bourdieu: Key Concepts. Durham: Acumen Publishing, str. 49-65.
61. Milić, V. (1965) Sociološki metod, Beograd, Nolit.
62. Mlačić, B., Knezović, Z. (1997). Struktura i relacije Big-Five markera i Eysenckova upitnika ličnosti: empirijska usporedba dvaju strukturalnih modela ličnosti.
63. Mori, L., (2016) Max Weber e la filosofia politica, Pisa, Edizioni ETS.
64. Ostrow, James M. (1981). Culture as a Fundamental Dimension of Experience: A Discussion of Pierre Bourdieu’s Th eory of Human Habitus, Human Studies, 4 (3): 279-297.
65. P.J. i Matthews, G. (2009). The Cambridge Handbook of Personality Psychology, Cambridge: Cambridge University Press.
66. Pavlović, V., (2006) Burdijeov koncept simboličke moći i političkog kapitala, Beograd,
67. Pažanin, A., (2006) O sociologiji Ralfa Dahrendorha ili o „konfliktima o promjeni“, Politička misao, Vol. XLIII, br. 2, str. 139–158, preuzeto sa: hrcak , datum: 22. 11. 2016.

68. Perko-Šeparović, I. (1985), Weberov pojam birokracije, *Politička misao*, Vol. XXII, No. 3, str. 119-126, dostupno na: hrcak.srce.hr, preuzeto: 29. 11. 2018.
69. Pervin, L., Cervone, D. i John, O. (2008). *Psihologija ličnosti: teorije i istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga. Corr,
70. Protrka, Marina (2006). Tijelo-habitus-hexis: Pierre Bourdieu i mogućnost intervencije u strukturu polja, *Filozofska istraživanja*, 26 (4): 941-951.
71. Radić, I. (09. rujna 2013). Uloga dječjeg vrtića u razvoju prosocijalnog i prevenciji agresivnog ponašanja kod djece rane i predškolske dobi. Preuzeto 20. rujna 2016. s <https://bib.irb.hr/prikazi-rad?&rad=642062>
72. Rajh, A., *Postmoderna arhivistika: Uvodna pitanja*, Zagreb, Matoševa 15 preuzeto sa: datum: 29. 11. 2017.
73. Ricer, Dž., (2009), *Savremena sociološka teorija i njeni sociološki korijeni*, Beograd, Službeni glasnik.
74. Ritzer, George (1997). *Suvremena sociologijska teorija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
75. Robins, R.W., Fraley i R.C. Krueger, R.F. (2007). *Handbook of research methods in personality psychology*, New York, The Guilford Press.
76. Sambolek, A., Buljan Flander, G., Krmek, M. (29. studenog 2010). Analiza dječjih crteža ljudske figure i usporedba s roditeljskim procjenama dječjek ponašanja. *Napredak*, 151 (2), str. 291-311.
77. Samuelson, P. A., (1992) *Ekonomija*, Zagreb, MATE.
78. Schultheis, Franz, Holder, Patricia i Wagner, Constantin (2009). In Algeria: Pierre Bourdieu's Photographic Fieldwork, *The Sociological Review*, 57 (3): 448-470.
79. Shusterman, Richard, ur. (1999). *Bourdieu: A Critical Reader*. Oxford, Malden: Blackwell Publishers.
80. Stojković, B., (2006) *Burdijeovo shvatanje polja novinarstva*, Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju Zavod za proučavanje kulturnog raazvitka, dostupno: *Kulturno naslijeđe Pijera Bourdijea*, Biblioteka DISP.
81. Sulkunen, Pekka (1982). Society Made Visible – on the Cultural Sociology of Pierre Bourdieu, *Acta Sociologica*, 25 (2): 103 – 115.

82. Susen, Simon i Turner, Bryan S., ur. (2011). *The Legacy of Pierre Bourdieu: Critical Essays*. London, New York, Delhi: Anthem Press.
83. Swartz, David (1997). *Culture and Power: the Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: University of Chicago Press.
84. Šebić, F., (1997) *Uvod u ekonomiju: Izbor tekstova*, Sarajevo, Ekonomski fakultet Sarajevo.
85. Šumpeter, J., (1960) *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*, Beograd, Kultura.
86. Thomson, Patricia (2008). Field, u: Grenfell, Michael (ur.). *Pierre Bourdieu: Key Concepts*. Durham: Acumen Publishing, str. 67-81.
87. Turner, Jonathan H. (2010a). *Theoretical Principles of Sociology Vol. 1: Macrodynamics*. New York, Dordrecht, Heidelberg, London: Springer.
88. Turner, Jonathan H. (2010b). *Theoretical Principles of Sociology Vol. 2: Microdynamics*. New York, Dordrecht, Heidelberg, London: Springer.
89. Vandenberghe, Frederic (1999). 'The Real as Relational': An Epistemological Analysis of Pierre Bourdieu's Generative Structuralism, *Sociological Theory*, 17 (1): 32-67.
90. Vassalle, A. (2012), *Costruzione di mondi. Note sul concetto weberiano di Weltbild*, *Annali del Dipartimento di Filosofia (Nuova Serie)*, XVIII, pp. 127-149, dostupno na: academia.edu, preuzeto: 29. 11. 2018.
91. Wacquant, Loïc J. D. (1989). *Towards a Reflexive Sociology: A Workshop with Pierre Bourdieu*, u: *Sociological Theory*, 7 (1): 26-63.
92. Wacquant, Loïc J. D. (2011). *Durkheim and Bourdieu: The Common Plinth and its Cracks*, u: Susen, Simon i Turner, Bryan S., (ur.). *The Legacy of Pierre Bourdieu: Critical Essays*. London, New York, Delhi: Anthem Press, str. 91-109.
93. Weber, M. (1968) *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Sarajevo, Veselin Masleša.
94. Weber, M. (1978) *Economy and Society*, Berkeley and Los Angeles, California, University of California Press.
95. Weber, M. (1989) *Metodologija društvenih nauka*, Zagreb, Globus.
96. Weber, M. (1999) *Vlast i politika*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
97. Weber, M., (1976) *Privreda i društvo*, Beograd, Prosveta.

98. Weber, M., (2013) Politika kao poziv, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
99. Weiner, I. B. (2008). Handbook of personality assessment, Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Internet izvori

1. http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/sjednica.php?sjed_id=352&col=sjed_saopcenje
2. http://www.supermom-kick-off.eu/assets/plugindata/poolr/supermomresearch-report_eng_final.pdfhttp://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_12_157_3289.html
3. http://www.udruga-dijete-razvod.hr/wp-content/uploads/Vodic_A_DIJETE_web_08.pdf

POPISI

Slike

Tabele i grafikoni

Biografija kandidata

Curriculum Vitae

Koso Medina je rođena u Sarajevu 14.05.1991.godine. Završila je srednju Zubotehničku školu u Sarajevu gdje je stekla zvanje zubnog tehničara. Nakon završene srednje škole upisuje Poljoprivredno – Prehrambeni fakultet , gdje je stekla zvanje Bakalaureat/Bachelor Poljoprivrede nakon čega upisuje II ciklus studija na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu (odsjek Sociologija).

ZAHVALNICA

Zahvaljujem se svom uvaženom mentor, Doc. dr. Sarini Bakić, bez čijih smjernica ovaj rad ne bi imao smisla. Takođe, zahvaljujem se svima onima koji su doprinijeli da ovaj rad bude završen i da u njemu bude što više kvalitetnih informacija i činjenica o ovako zanimljivoj temi sa kojom se bavimo. Nadam se da će budući čitatelji pronaći u ovome radu mnoge zanimljivosti i olakšati sebi buduća istraživanja.